Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
MICHAL BOBEK
της 30ής Απριλίου 2019[1]

Υπόθεση C-620/17

Hochtief Solutions AG Magyarországi Fióktelepe
κατά
Fővárosi Törvényszék

[αίτηση του Székesfehérvári Törvényszék
(δικαστηρίου Székesfehérvár, Ουγγαρία)
για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Προδικαστική παραπομπή – Δημόσιες συμβάσεις – Διαδικασίες προσφυγής – Δεσμευτική ισχύς προδικαστικών αποφάσεων – Δικονομική αυτονομία των κρατών μελών – Αίτηση αναθεωρήσεως – Ισοδυναμία και αποτελεσματικότητα – Ευθύνη του κράτους μέλους λόγω παραβιάσεων του δικαίου της Ένωσης από αποφάσεις εθνικών δικαστηρίων – Μη υποβολή αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ»

I. Εισαγωγή

1. Η υπό κρίση υπόθεση αποτελεί ένα ακόμη επεισόδιο μιας αρκετά περίπλοκης δικαστικής σειράς, η οποία, πλέον, βρίσκεται στην τρίτη της περίοδο. Με σημαντική δόση απλουστεύσεως, η *πρώτη* περίοδος αποτελείται από τις αρχικές εθνικές αποφάσεις επί της ουσίας της υποθέσεως. Εντός αυτής της περιόδου (ή γύρου δικαστικής διαδικασίας), το εθνικό δευτεροβάθμιο δικαστήριο ενώπιον του οποίου είχε αχθεί η συγκεκριμένη υπόθεση, ήτοι το Fővárosi Ítélőtábla (περιφερειακό εφετείο πρωτευούσης, Ουγγαρία), ζήτησε ερμηνευτικές διευκρινίσεις από το Δικαστήριο[2]. Κατόπιν αμφισβητήσεως του τρόπου με τον οποίο τα εθνικά δικαστήρια φέρεται ότι (παρ)ερμήνευσαν αυτές τις διευκρινίσεις στο πλαίσιο δικών επί της ουσίας της υποθέσεως, ο *δεύτερος* γύρος της εθνικής δικαστικής διαδικασίας αφορούσε αίτηση αναθεωρήσεως που υποβλήθηκε από τη Hochtief Solutions AG Magyarországi Fióktelepe (στο εξής: Hochtief Ουγγαρίας).

2. Η παρούσα αίτηση προδικαστικής αποφάσεως υποβλήθηκε στο πλαίσιο του *τρίτου* γύρου της εθνικής δικαστικής διαδικασίας, ο οποίος συνίσταται στην αξίωση αποζημιώσεως που η Hochtief Ουγγαρίας προβάλλει για δύο λόγους. Πρώτον, κατά την άποψή της, το Fővárosi Törvényszék (γενικό δικαστήριο πρωτευούσης, Ουγγαρία), υπό την ιδιότητα του ως δευτεροβαθμίου δικαστηρίου στο πλαίσιο της αιτήσεως αναθεωρήσεως κατά τον δεύτερο γύρο της εθνικής δικαστικής διαδικασίας, όφειλε να κάνει δεκτή τη σχετική αίτηση αναθεωρήσεως ώστε να ληφθεί υπόψη η προδικαστική απόφαση του Δικαστηρίου που είχε εκδοθεί προηγουμένως επί της ίδιας υποθέσεως. Δεύτερον, το δικαστήριο αυτό όφειλε επίσης να υποβάλει περαιτέρω αίτηση προδικαστικής αποφάσεως στο Δικαστήριο, προκειμένου το τελευταίο να κρίνει αν, υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις, το δίκαιο της Ένωσης απαιτεί την επανεξέταση της υποθέσεως.

1 Γλώσσα του πρωτοτύπου: η αγγλική.

2 Απόφαση της 18ης Οκτωβρίου 2012, Édukövízig και Hochtief Construction (C-218/11, EU:C:2012:643).

3. Ακριβώς σε αυτό το πλαίσιο, το Δικαστήριο καλείται να απαντήσει, κατ' ουσίαν, σε τρεις κατηγορίες ερωτημάτων: πρώτον, τις συνέπειες που έχει, κατά το δίκαιο της Ένωσης, η φερόμενη παράλειψη των εθνικών δικαστηρίων που εκδίκασαν επί της ουσίας την υπόθεση να εφαρμόσουν κατ' ορθό τρόπο την προδικαστική απόφαση του Δικαστηρίου λόγω διαφόρων δικονομικών περιορισμών· δεύτερον, αν το δίκαιο της Ένωσης επιτάσσει όπως το έκτακτο ένδικο μέσο της αιτήσεως αναθεωρήσεως, η άσκηση του οποίου προβλέπεται από την εθνική νομοθεσία σε συγκεκριμένες μόνον περιπτώσεις, επεκταθεί σε φερόμενες παραβιάσεις του δικαίου της Ένωσης σε μια κατάσταση όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη· και, τρίτον, διάφορα στοιχεία που αφορούν τις προϋποθέσεις ευθύνης των κρατών μελών.

II. Το νομικό πλαίσιο

Α. Το δίκαιο της Ένωσης

4. Το άρθρο 1 της οδηγίας 89/665/ΕΟΚ για τον συντονισμό των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων περί της εφαρμογής των διαδικασιών προσφυγής στον τομέα της σύναψης συμβάσεων κρατικών προμηθειών και δημοσίων έργων[3], απαιτεί από τα κράτη μέλη να εξασφαλίζουν ότι οι αποφάσεις που λαμβάνουν οι αναθέτουσες αρχές υπόκεινται σε αποτελεσματικές προσφυγές και ότι οι διαδικασίες προσφυγής μπορούν να κινηθούν από οποιοδήποτε πρόσωπο που έχει ή είχε συμφέρον να του ανατεθεί συγκεκριμένη σύμβαση κρατικών προμηθειών ή δημοσίων έργων και το οποίο υπέστη ή ενδέχεται να υποστεί ζημία από φερόμενη παράβαση

5. Το άρθρο 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 92/13/ΕΟΚ για τον συντονισμό των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων σχετικά με την εφαρμογή των κοινοτικών κανόνων στις διαδικασίες σύναψης των συμβάσεων φορέων οι οποίοι λειτουργούν στους τομείς του ύδατος, της ενέργειας, των μεταφορών και των τηλεπικοινωνιών[4], ορίζει ότι τα κράτη μέλη προβλέπουν τις εξουσίες προκειμένου είτε να λαμβάνονται προσωρινά μέτρα σχετικά με τη διαδικασία συνάψεως της συμβάσεως ή την εκτέλεση κάθε αποφάσεως που έχει ληφθεί από την αναθέτουσα αρχή, είτε να ακυρώνονται οι παράνομες αποφάσεις σχετικά με διαδικασία αναθέσεως της επίμαχης συμβάσεως, είτε να λαμβάνονται άλλα μέτρα με σκοπό τη θεραπεία της διαπιστωθείσας παραβάσεως και την αποτροπή βλάβης των περί ων πρόκειται συμφερόντων. Τα κράτη μέλη προβλέπουν επίσης τις εξουσίες για την επιδίκαση αποζημιώσεως στα θιγέντα από την παράβαση πρόσωπα.

Β. Το ουγγρικό δίκαιο

6. Τα άρθρα 6:548, παράγραφος 1, και 6:549, παράγραφος 1, του a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (νόμου V του 2013 περί του αστικού κώδικα), τα οποία ανήκουν σε ενότητα που επιγράφεται «Ευθύνη για τις πράξεις των δημοσίων αρχών», ορίζουν τα εξής:

«Άρθρο 6:548 [Ευθύνη για τις πράξεις των διοικητικών αρχών]: (1) Ευθύνη για ζημίες προκληθείσες εντός του πεδίου εφαρμογής της διοικητικής δικαιοδοσίας στοιχειοθετείται μόνον αν η ζημία οφείλεται σε πράξεις ή παραλείψεις κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας και δεν είναι δυνατόν να αποκατασταθεί διά των τακτικών ενδίκων βοηθημάτων ή μέσω διοικητικών προσφυγών.

[…]

3 Οδηγία του Συμβουλίου, της 21ης Δεκεμβρίου 1989 (ΕΕ 1989, L 395, σ. 33) (στο εξής: οδηγία: 89/665).

4 Οδηγία του Συμβουλίου, της 25ης Φεβρουαρίου 1992 (ΕΕ 1992, L 76, σ. 14) (στο εξής: οδηγία 92/13).

Άρθρο 6:549 [Ευθύνη για τις πράξεις των δικαστηρίων, των εισαγγελέων, των συμβολαιογράφων και των δικαστικών επιμελητών]: (1) Οι διατάξεις σχετικά με την ευθύνη για την αποκατάσταση των ζημιών που προκλήθηκαν εντός του πεδίου της διοικητικής δικαιοδοσίας έχουν κατ' αναλογία εφαρμογή για την ευθύνη για τις πράξεις των δικαστηρίων και των εισαγγελέων […]. Σχετική αγωγή δύναται να ασκηθεί μόνο μετά την εξάντληση όλων των κοινών μέσων θεραπείας.

[…]»

7. Το άρθρο 260, παράγραφος 1, στοιχείο a, και παράγραφος 2, του a Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (νόμου ΙΙΙ του 1952, περί θεσπίσεως του κώδικα πολιτικής δικονομίας) (στο εξής; κώδικας πολιτικής δικονομίας) έχει ως εξής:

«(1) Κατά αποφάσεως με ισχύ δεδικασμένου δύναται να υποβληθεί αίτηση αναθεωρήσεως αν:

a) ένας εκ των διαδίκων επικαλείται πραγματικό περιστατικό ή προσκομίζει αποδεικτικό στοιχείο ή δικαστική απόφαση με ισχύ δεδικασμένου ή καταστάσα απρόσβλητη διοικητική απόφαση, τα οποία δεν ελήφθησαν υπόψη από το δικαστήριο κατά την προηγηθείσα δίκη, υπό την προϋπόθεση ότι, αν τα στοιχεία αυτά είχαν συνεκτιμηθεί εξαρχής, θα λειτουργούσαν προς όφελός του.

[…]

(2) σύμφωνα με το στοιχείο a, της παραγράφου 1, οποιοσδήποτε εκ των διαδίκων δύναται να υποβάλει αίτηση αναθεωρήσεως μόνον αν ο ίδιος δεν ήταν δυνατόν, για λόγους που δεν ανάγονται σε δική του υπαιτιότητα, να επικαλεστεί κατά τη διάρκεια της προηγηθείσας δίκης το πραγματικό περιστατικό, τα, αποδεικτικά στοιχεία ή την απόφαση που επικαλείται με την αίτηση αναθεωρήσεως.»

8. Το άρθρο 361, στοιχείο a, του κώδικα πολιτικής δικονομίας ορίζει τα εξής:

«Το Kúria [Ανώτατο Δικαστήριο, Ουγγαρία] αποφαίνεται επί των αιτήσεων ελέγχου συνταγματικότητας στις ακόλουθες περιπτώσεις:

a) αν η απόφαση του Alkotmánybíróság [Συνταγματικού Δικαστηρίου, Ουγγαρία] ακυρώνει νόμο ή διάταξη ουσιαστικού δικαίου και στη σχετική υπόθεση είχε ασκηθεί μόνον αγωγή (ή επρόκειτο για μη δικαστική διαδικασία), ο προσφεύγων ενημερώνεται για το δικαίωμά του να υποβάλει ενώπιον του αρμοδίου πρωτοβαθμίου δικαστηρίου εντός προθεσμίας 30 ημερών αίτηση αναθεωρήσεως.»

III. Τα πραγματικά περιστατικά, η διαδικασία και τα προδικαστικά ερωτήματα

9. Στις 25 Ιουλίου 2006, η Észak-dunántúli Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság (Διεύθυνση προστασίας του περιβάλλοντος και υδραυλικής μηχανικής της Βόρειας Υπερδουναβίας, στο εξής: αναθέτουσα αρχή), με προκήρυξη που δημοσίευσε στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*[5], κίνησε διαδικασία διαγωνισμού για την ανάθεση δημόσιας συμβάσεως με αντικείμενο έργα συγκοινωνιακών υποδομών του σταθμού συνδυασμένων μεταφορών του εθνικού εμπορικού λιμένα του Győr-Gönyü. Η προκήρυξη περιείχε διάφορες προϋποθέσεις για τη συμμετοχή στον διαγωνισμό. Ειδικότερα, στο σημείο ΙΙΙ.2.2 της εν λόγω προκηρύξεως ετίθετο το κριτήριο της χρηματοοικονομικής επάρκειας των υποψηφίων (στο εξής: οικονομική απαίτηση). Κατά την απαίτηση αυτή, το στοιχείο κέρδη/ζημίες στον ισολογισμό των υποψηφίων δεν έπρεπε να είναι αρνητικό για περισσότερες της μίας από τις τρεις τελευταίες περατωθείσες οικονομικές χρήσεις.

5 Σειρά S, αριθ. 139-149325.

10. Η Hochtief Ουγγαρίας είναι το ουγγρικό υποκατάστημα της Hochtief Solutions AG, γερμανικής κατασκευαστικής εταιρίας που με τη σειρά της είναι θυγατρική της μητρικής εταιρίας Hochtief AG. Η Hochtief Ουγγαρίας δεν μετέσχε στον ως άνω διαγωνισμό. Με απόφαση της 14ης Αυγούστου 2006, η αναθέτουσα αρχή ανακοίνωσε ότι μόνον ένας υποψήφιος, ήτοι η Hungarian Port 2006 Konzorcium, ικανοποιούσε όλα τα κριτήρια επιλογής, με αποτέλεσμα μόνον αυτός ο υποψήφιος να κληθεί να υποβάλει προσφορά.

11. Στις 9 Αυγούστου 2006, η Hochtief Ουγγαρίας αμφισβήτησε ενώπιον της Közbeszerzési Döntőbizottság (επιτροπής διαιτησίας για τις δημόσιες συμβάσεις, Ουγγαρία, στο εξής: επιτροπή διαιτησίας) τη νομιμότητα της προβλεπόμενης από την προκήρυξη οικονομικής απαιτήσεως, προβάλλοντας ότι η οικονομική απαίτηση, αφενός, εισήγαγε δυσμενείς διακρίσεις και, αφετέρου, δεν ήταν κατάλληλη για να διαπιστωθεί η χρηματοοικονομική επάρκεια των υποψηφίων. Ζήτησε επίσης την ακύρωση της προκηρύξεως και την έκδοση διαταγής να διενεργηθεί νέος διαγωνισμός.

12. Με απόφαση που εξέδωσε στις 25 Σεπτεμβρίου 2006, η επιτροπή διαιτησίας αποφάνθηκε ότι η οικονομική απαίτηση δεν ήταν ακατάλληλη για τη διαπίστωση της χρηματοοικονομικής επάρκειας των υποψηφίων. Ωστόσο, με την ίδια απόφαση, η επιτροπή διαιτησίας επέβαλε πρόστιμο ύψους 8 000 000 ουγγρικών φιορινίων (HUF) στην αναθέτουσα αρχή για την παράβαση άλλων διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας περί των δημοσίων συμβάσεων.

13. Στις 2 Οκτωβρίου 2006, η Hochtief Ουγγαρίας άσκησε κατά της αποφάσεως της επιτροπής διαιτησίας ένδικη προσφυγή ενώπιον του Fővárosi Bíróság (περιφερειακού δικαστηρίου Βουδαπέστης, Ουγγαρία), όσον αφορά τις κρίσεις της επιτροπής σχετικά με τη χρηματοοικονομική επάρκεια. Η Hochtief Ουγγαρίας υποστήριξε ότι η οικονομική απαίτηση δεν ήταν κατάλληλη για να διαπιστωθεί η χρηματοοικονομική επάρκεια μιας επιχειρήσεως.

14. Με απόφαση που εξέδωσε στις 17 Μαρτίου 2010, το Fővárosi Bíróság (περιφερειακό δικαστήριο Βουδαπέστης, Ουγγαρία) απέρριψε την προσφυγή της Hochtief Ουγγαρίας. Μολονότι σημείωσε ότι η τελευταία είχε υποστηρίξει στην αρχική της καταγγελία ενώπιον της επιτροπής διαιτησίας ότι η καθαρή θέση δεν ήταν κατάλληλη για να διαπιστωθεί η χρηματοοικονομική επάρκεια, παρά ταύτα το Fővárosi Bíróság (περιφερειακό δικαστήριο Βουδαπέστης) έκρινε ότι η επίμαχη οικονομική απαίτηση ήταν κριτήριο κατάλληλο να παράσχει πληροφορίες ως προς την οικονομική επάρκεια των υποψηφίων.

15. Η Hochtief Ουγγαρίας άσκησε κατά της ως άνω πρωτόδικης αποφάσεως έφεση ενώπιον του Fővárosi Ítélőtábla (περιφερειακό εφετείο πρωτευούσης). Το δικαστήριο αυτό ανέστειλε τη διαδικασία και υπέβαλε αίτηση προδικαστικής αποφάσεως στο Δικαστήριο.

16. Στην απόφαση που εξέδωσε στις 18 Οκτωβρίου 2012, το Δικαστήριο έκρινε ότι «η αναθέτουσα αρχή μπορεί να απαιτεί ένα ελάχιστο επίπεδο οικονομικής και χρηματοοικονομικής επάρκειας καθορισμένο με γνώμονα ορισμένο στοιχείο ή ορισμένα στοιχεία του ισολογισμού, εφόσον από το ή τα στοιχεία αυτά μπορεί αντικειμενικά να προκύπτει η σχετική ικανότητα του οικονομικού φορέα και εφόσον το επίπεδο αυτό είναι προσαρμοσμένο στη σημασία της οικείας συμβάσεως, υπό την έννοια ότι αποτελεί αντικειμενική ένδειξη ως προς την ύπαρξη επαρκούς οικονομικής και χρηματοοικονομικής βάσεως για την καλή εκτέλεση της συμβάσεως, χωρίς ωστόσο να βαίνει πέραν αυτού που είναι αναγκαίο προς τον σκοπό αυτό. Ο καθορισμός απαιτήσεως περί ορισμένου ελαχίστου επιπέδου οικονομικής και χρηματοοικονομικής επάρκειας δεν μπορεί καταρχήν να αποκλείεται για τον λόγο και μόνο ότι το επίπεδο αυτό αφορά συγκεκριμένο στοιχείο του ισολογισμού σε σχέση με το οποίο ενδέχεται να υφίστανται διαφορές μεταξύ των νομοθεσιών των κρατών μελών» [6].

6 Απόφαση της 18ης Οκτωβρίου 2012, Édukövízig και Hochtief Construction (C-218/11, EU:C:2012:643, σκέψη 32).

17. Στην τελεσίδικη απόφαση που εξέδωσε στις 18 Ιουνίου 2013 επί της διαφοράς, το Fővárosi Törvényszék (γενικό δικαστήριο πρωτευούσης) συνήγαγε ότι, υπό το πρίσμα της προδικαστικής αποφάσεως του Δικαστηρίου, η οικονομική απαίτηση δεν είναι ασύμβατη με το δίκαιο της Ένωσης. Το Fővárosi Törvényszék (γενικό δικαστήριο πρωτευούσης) σημείωσε περαιτέρω ότι η αναγκαιότητα και η αναλογικότητα της οικονομικής απαιτήσεως είχαν εξεταστεί δεόντως από την επιτροπή διαιτησίας και εξετάστηκαν επίσης στην πρωτόδικη απόφαση.

18. Στις 13 Σεπτεμβρίου 2013, η Hochtief Ουγγαρίας άσκησε αναίρεση ενώπιον του Kúria (Ανωτάτου Δικαστηρίου, Ουγγαρία) κατά της αποφάσεως του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου. Υποστήριξε ότι το Fővárosi Törvényszék (γενικό δικαστήριο πρωτευούσης) δεν εξέτασε την αντικειμενική καταλληλότητα της οικονομικής απαιτήσεως. Στο πλαίσιο αυτό, η Hochtief Ουγγαρίας ζήτησε από το Kúria (Ανώτατο Δικαστήριο) να θέσει προδικαστικό ερώτημα ως προς το αν το Fővárosi Törvényszék (γενικό δικαστήριο πρωτευούσης) είχε τη δυνατότητα να μην εξετάσει την αντικειμενική καταλληλότητα των κριτηρίων επιλογής χωρίς να υποβάλει νέα αίτηση προδικαστικής αποφάσεως.

19. Με την απόφαση που εξέδωσε στις 19 Μαρτίου 2014, το Kúria (Ανώτατο Δικαστήριο) απέρριψε την αίτηση αναιρέσεως με το σκεπτικό ότι η καταγγελία σχετικά με την οικονομική απαίτηση είχε υποβληθεί εκπροθέσμως, καθόσον η Hochtief Ουγγαρίας δεν είχε θέσει το ζήτημα αυτό με την αρχική της καταγγελία ενώπιον της επιτροπής διαιτησίας, αλλά μόνον με μεταγενέστερους ισχυρισμούς της. Το μοναδικό ζήτημα που προβλήθηκε εμπροθέσμως από τη Hochtief Ουγγαρίας σχετικά με τη βαλλόμενη απαίτηση αφορούσε τον γενεσιουργό δυσμενών διακρίσεων χαρακτήρα της, με αποτέλεσμα να έπρεπε να εξεταστεί μόνον αυτή η πτυχή.

20. Ακολούθως, η Hochtief Ουγγαρίας κατέθεσε αίτηση ελέγχου συνταγματικότητας ενώπιον του Alkotmánybíróság (Συνταγματικού Δικαστηρίου), καθώς και αίτηση αναθεωρήσεως ενώπιον του Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság (δικαστηρίου διοικητικών και εργατικών διαφορών πρωτευούσης, Ουγγαρία).

21. Πρώτον, στο πλαίσιο της αιτήσεως ελέγχου συνταγματικότητας, η Hochtief Ουγγαρίας υποστήριξε ότι υπήρξε προσβολή του δικαιώματός της για δίκαιη δίκη και του δικαιώματός της πραγματικής προσφυγής. Υποστήριξε ότι το Kúria (Ανώτατο Δικαστήριο) έπρεπε να θέσει περαιτέρω προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο. Στις 9 Φεβρουαρίου 2015, το Alkotmánybíróság (Συνταγματικό Δικαστήριο) απέρριψε την αίτηση ελέγχου συνταγματικότητας ως απαράδεκτη. Το προβληθέν από τη Hochtief Ουγγαρίας δικαίωμα πραγματικής προσφυγής δεν εγγυάται το δικαίωμα να εκδοθεί συγκεκριμένη απόφαση και στο Kúria (Ανώτατο Δικαστήριο) εναπόκειται να αποφασίσει αν παρίσταται ανάγκη υποβολής αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως.

22. Δεύτερον, όσον αφορά την αίτηση αναθεωρήσεως, η Hochtief Ουγγαρίας υποστήριξε ότι ουδόλως εξετάστηκε η καταλληλότητα της οικονομικής απαιτήσεως και ζήτησε τη συνολική επανεξέταση της υποθέσεως, την εξαφάνιση όλων των προηγουμένων αποφάσεων και την έκδοση νέας αποφάσεως. Ζήτησε επίσης από το Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság (δικαστήριο διοικητικών και εργατικών διαφορών πρωτευούσης) να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα σχετικά με το αν προδικαστική απόφαση μπορούσε να αγνοηθεί χωρίς να γίνει νέα προδικαστική παραπομπή.

23. Με απόφαση που εξέδωσε στις 8 Μαΐου 2015, το Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság (δικαστήριο διοικητικών και εργατικών διαφορών πρωτευούσης) απέρριψε την αίτηση αναθεωρήσεως ως απαράδεκτη, κρίνοντας, παράλληλα, μη αναγκαία την υποβολή αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως στο Δικαστήριο. Σημείωσε ότι τα πραγματικά περιστατικά που η Hochtief Ουγγαρίας επικαλείται με την αίτησή της αναθεωρήσεως δεν είναι νέα. Τα δικαστήρια που επελήφθησαν της διαφοράς της κύριας διαδικασίας ήδη γνώριζαν τα περιστατικά αυτά και τα είχαν αξιολογήσει. Με την αίτησή της αναθεωρήσεως, η Hochtief Ουγγαρίας επιδίωκε την επανεξέταση της δικανικής κρίσεως του Kúria (Ανωτάτου Δικαστηρίου), πράγμα το οποίο αποτελεί νομικό και όχι πραγματικό ζήτημα. Η αίτηση αναθεωρήσεως δεν προορίζεται για τη θεραπεία φερόμενων σφαλμάτων κατά την εφαρμογή του δικαίου.

24. Εν συνεχεία, η Hochtief Ουγγαρίας άσκησε κατά της περί απαραδέκτου αποφάσεως του Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság (δικαστηρίου διοικητικών και εργατικών διαφορών πρωτευούσης) έφεση ενώπιον του Fővárosi Törvényszék (γενικού δικαστηρίου πρωτευούσης), ήτοι του εναγομένου στην υπό κρίση υπόθεση. Το τελευταίο επικύρωσε την απόφαση του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου με διάταξη που εξέδωσε στις 18 Νοεμβρίου 2015. Επιβεβαίωσε ότι το έκτακτο ένδικο μέσο της αιτήσεως αναθεωρήσεως προορίζεται για τη διόρθωση πραγματικών και όχι νομικών σφαλμάτων. Τα κρίσιμα πραγματικά περιστατικά είχαν παραμείνει τα ίδια καθ' όλη τη διάρκεια της δικαστικής διαδικασίας και είχαν αξιολογηθεί σε κάθε στάδιο της διαδικασίας αυτής.

25. Τέλος, η Hochtief Ουγγαρίας άσκησε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, ήτοι του Székesfehérvári Törvényszék (δικαστηρίου του Székesfehérvár, Ουγγαρία), αγωγή αποζημιώσεως για τη ζημία που φέρεται ότι υπέστη από την απόφαση του Fővárosi Törvényszék (γενικού δικαστηρίου πρωτευούσης), υπό την ιδιότητά του ως δευτεροβάθμιου δικαστηρίου στο πλαίσιο της αιτήσεώς της αναθεωρήσεως. Η Hochtief Ουγγαρίας υποστηρίζει ότι η απόρριψη της αιτήσεως αναθεωρήσεως ως απαράδεκτης αντίκειται τόσο στο εθνικό δίκαιο όσο και στο δίκαιο της Ένωσης και θεμελιώνει αξίωση αποζημιώσεως υπό τη μορφή των δικαστικών εξόδων τα οποία θα της είχαν αποδοθεί αν η αίτησή της αναθεωρήσεως είχε γίνει δεκτή και η ίδια είχε, εν τέλει, δικαιωθεί.

26. Ακριβώς εντός αυτού του πραγματικού και νομικού πλαισίου το Székesfehérvári Törvényszék (δικαστήριο Székesfehérvár) αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να θέσει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Έχουν οι βασικές αρχές και οι κανόνες του δικαίου της Ένωσης (ιδίως το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ και η απαίτηση ομοιόμορφης ερμηνείας του δικαίου), όπως έχουν ερμηνευθεί από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και ειδικότερα στην απόφαση που εκδόθηκε στην υπόθεση Köbler, την έννοια ότι η αναγνώριση της ευθύνης του κράτους λόγω αντίθετης προς το δίκαιο της Ένωσης αποφάσεως δικαστηρίου που αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό μπορεί να βασίζεται αποκλειστικά στο εθνικό δίκαιο ή στα κριτήρια που θεσπίζονται στο εθνικό δίκαιο; Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως, έχουν οι βασικές αρχές και οι κανόνες του δικαίου της Ένωσης, ιδίως τα τρία κριτήρια που διατύπωσε το [Δικαστήριο] στην υπόθεση Köbler για την αναγνώριση της ευθύνης του "κράτους", την έννοια ότι η συνδρομή των προϋποθέσεων της ευθύνης του κράτους μέλους για παραβίαση του δικαίου της Ένωσης από τα δικαστήρια του εν λόγω κράτους πρέπει να εκτιμηθεί βάσει του εθνικού δικαίου;

2) Έχουν οι κανόνες και οι βασικές αρχές του δικαίου της Ένωσης (ιδίως το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ και η απαίτηση πραγματικής δικαστικής προστασίας), και ειδικότερα οι αποφάσεις του [Δικαστηρίου] όσον αφορά την ευθύνη των κρατών μελών οι οποίες εκδόθηκαν, μεταξύ άλλων, στις υποθέσεις Francovich, Brasserie du pêcheur και Köbler, την έννοια ότι η ισχύς του δεδικασμένου που έχουν οι αποφάσεις που παραβιάζουν το δίκαιο της Ένωσης και εκδίδονται από δικαστήρια του κράτους μέλους που αποφαίνονται σε τελευταίο βαθμό αποκλείει την αναγνώριση ευθύνης του κράτους μέλους για αποζημίωση;

3) Υπό το πρίσμα της [οδηγίας 89/665], όπως τροποποιήθηκε με την οδηγία 2007/66/ΕΚ[7], και της [οδηγίας 92/13], ασκούν επιρροή, από πλευράς του δικαίου της Ένωσης, η διαδικασία προσφυγής στον τομέα της συνάψεως δημόσιων συμβάσεων, όσον αφορά δημόσιες συμβάσεις των οποίων η αξία υπερβαίνει τα κοινοτικά κατώτατα όρια, και ο δικαστικός έλεγχος της διοικητικής αποφάσεως που εκδόθηκε στην εν λόγω διαδικασία; Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, ασκούν επιρροή το δίκαιο της Ένωσης και η νομολογία του [Δικαστηρίου] (μεταξύ άλλων, οι αποφάσεις που εκδόθηκαν στις υποθέσεις Kühne & Heitz, Kapferer και ιδίως Impresa Pizzarotti) όσον αφορά την αναγκαιότητα να επιτραπεί, ως έκτακτο ένδικο μέσο, η δυνάμει του εθνικού

7 Οδηγία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Δεκεμβρίου 2007, για την τροποποίηση των οδηγιών 89/665/ΕΟΚ και 92/13/ΕΟΚ.

δικαίου αναθεώρηση στο πλαίσιο του δικαστικού ελέγχου της διοικητικής αποφάσεως που εκδόθηκε στην προμνησθείσα διαδικασία προσφυγής στον τομέα της συνάψεως δημόσιων συμβάσεων;

4) Έχουν οι οδηγίες για τη διαδικασία προσφυγής στον τομέα της συνάψεως δημόσιων συμβάσεων (ήτοι η [οδηγία 89/665], όπως τροποποιήθηκε εν τω μεταξύ με την [οδηγία 2007/66], και η [οδηγία 92/13]) την έννοια ότι επιτρέπουν εθνική νομοθεσία βάσει της οποίας τα εθνικά δικαστήρια που επιλαμβάνονται της υποθέσεως της κύριας διαδικασίας αλλά και τα εθνικά δικαστήρια που αποφαίνονται σε διαδικασία κινηθείσα κατόπιν αιτήσεως αναθεωρήσεως κατά της εκδοθείσας στην κύρια διαδικασία αποφάσεως μπορούν να μην λαμβάνουν υπόψη πραγματικό περιστατικό το οποίο πρέπει να εξεταστεί βάσει αποφάσεως του [Δικαστηρίου] εκδοθείσας σε διαδικασία αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως υποβληθείσας στο πλαίσιο διαδικασίας προσφυγής στον τομέα της συνάψεως δημόσιων συμβάσεων;

5) Έχουν η [οδηγία 89/665], και ιδίως το άρθρο 1, παράγραφοι 1 και 3, της εν λόγω οδηγίας, καθώς και η [οδηγία 92/13], και ιδίως τα άρθρα 1 και 2 της εν λόγω οδηγίας, –υπό το πρίσμα, ειδικότερα, των αποφάσεων που εκδόθηκαν στις υποθέσεις Kempter, VB Pénzügyi Lízing και Pannon GSM, καθώς και στις υποθέσεις Kühne & Heitz, Kapferer και Impresa Pizzarotti–, την έννοια ότι συνάδει με τις προαναφερθείσες οδηγίες και την απαίτηση πραγματικής δικαστικής προστασίας καθώς και τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας εθνική ρύθμιση, ή εφαρμογή αυτής, βάσει της οποίας, παρά το γεγονός ότι απόφαση του [Δικαστηρίου], εκδοθείσα σε διαδικασία προδικαστικής παραπομπής πριν από την έκδοση αποφάσεως στη δευτεροβάθμια δίκη, παρέχει λυσιτελή ερμηνεία των κανόνων του δικαίου της Ένωσης, το δικαστήριο που επιλαμβάνεται της υποθέσεως δεν λαμβάνει υπόψη την εν λόγω ερμηνεία για λόγους εκπροθέσμου και, εν συνεχεία, το δικαστήριο που επιλαμβάνεται της αιτήσεως αναθεωρήσεως την κρίνει απαράδεκτη;

6) Αν, βάσει του εθνικού δικαίου, επιτρέπεται η αναθεώρηση για λόγους αποκαταστάσεως της συνταγματικότητας δυνάμει νέας αποφάσεως του Συνταγματικού Δικαστηρίου, δεν θα πρέπει να επιτρέπεται και η αναθεώρηση, βάσει της αρχής της ισοδυναμίας και της αρχής που διατυπώνεται στην απόφαση Transportes Urbanos, στην περίπτωση που δεν κατέστη δυνατό να ληφθεί υπόψη απόφαση του [Δικαστηρίου] στην κύρια διαδικασία λόγω διατάξεων του εθνικού δικαίου όσον αφορά τις δικονομικές προθεσμίες;

7) Έχουν η [οδηγία 89/665], και ιδίως το άρθρο 1, παράγραφοι 1 και 3, της εν λόγω οδηγίας, και η [οδηγία 92/13], και ιδίως τα άρθρα 1 και 2, της εν λόγω οδηγίας, υπό το πρίσμα της αποφάσεως του [Δικαστηρίου] στην υπόθεση C-2/06, EU:C:2008:78, Kempter, κατά την οποία ο θιγόμενος δεν υποχρεούται να επικαλεστεί ειδικώς τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, την έννοια ότι οι διαδικασίες προσφυγής στον τομέα της συνάψεως δημόσιων συμβάσεων οι οποίες ρυθμίζονται από τις ως άνω οδηγίες μπορούν να κινηθούν μόνο μέσω προσφυγής η οποία περιέχει ρητή έκθεση της προβαλλόμενης παραβάσεως στον τομέα της συνάψεως δημόσιων συμβάσεων και, επιπλέον, προσδιορίζει επακριβώς τον παραβιασθέντα κανόνα συνάψεως δημόσιων συμβάσεων, διευκρινίζοντας τον αριθμό του άρθρου και της παραγράφου, ήτοι ότι στη διαδικασία προσφυγής στον τομέα της συνάψεως δημόσιων συμβάσεων μπορούν να εξεταστούν μόνον οι παραβάσεις τις οποίες προσδιορίζει ο προσφεύγων διά παραπομπής στην παραβιασθείσα διάταξη του δικαίου των δημόσιων συμβάσεων, αναφέροντας τον αριθμό του άρθρου και της παραγράφου, ενώ σε κάθε άλλη διοικητική και αστική διαδικασία αρκεί ο θιγόμενος να εκθέσει τα πραγματικά περιστατικά και τις αποδείξεις προς στήριξή τους, η δε αρμόδια αρχή ή το επιληφθέν δικαστήριο αποφαίνεται επί της προσφυγής βάσει του περιεχομένου της;

8) Έχει η απαίτηση "κατάφωρης παραβιάσεως", η οποία καθιερώθηκε στις αποφάσεις Köbler και Traghetti, την έννοια ότι τέτοια παραβίαση δεν υφίσταται όταν το δικαστήριο που αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό, παραβιάζοντας προδήλως την πάγια και αναλυτικώς παρατεθείσα

νομολογία του [Δικαστηρίου] –με την οποία επίσης συμφωνούν διάφορες νομικές γνωμοδοτήσεις– απορρίπτει το αίτημα του θιγομένου περί υποβολής αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως όσον αφορά την αναγκαιότητα να επιτραπεί η αναθεώρηση, με το παράλογο σκεπτικό ότι το δίκαιο της Ένωσης –εν προκειμένω, οι [οδηγίες 89/665 και 92/13]– δεν περιέχει κανόνες διέποντες την αναθεώρηση, παρά το γεγονός ότι συναφώς παρατέθηκε επίσης αναλυτικά η κρίσιμη για την υπόθεση νομολογία του [Δικαστηρίου], περιλαμβανομένης επίσης της αποφάσεως Impresa Pizzarotti, στην οποία επισημαίνεται ακριβώς η αναγκαιότητα αναθεωρήσεως σχετικά με διαδικασία συνάψεως δημόσιας συμβάσεως; Λαμβανομένης υπόψη της αποφάσεως του [Δικαστηρίου] στην υπόθεση C-283/81, EU:C:1982:335, CILFIT, πόσο αναλυτικά πρέπει να αιτιολογήσει το εθνικό δικαστήριο την απόρριψη της αιτήσεως αναθεωρήσεως, όταν αποκλίνει από την ερμηνεία του [Δικαστηρίου], η οποία έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα;

9) Έχουν οι αρχές της πραγματικής δικαστικής προστασίας και της ισοδυναμίας κατά τα άρθρα 19 ΣΕΕ και 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ, καθώς και η ελευθερία εγκαταστάσεως και παροχής υπηρεσιών κατά το άρθρο 49 ΣΛΕΕ και η οδηγία 93/37/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 14ης Ιουνίου 1993, περί συντονισμού των διαδικασιών για τη σύναψη συμβάσεων δημοσίων έργων, καθώς και οι [οδηγίες 89/665, 92/13 και 2007/66], την έννοια ότι επιτρέπουν στις αρμόδιες αρχές και στα επιληφθέντα δικαστήρια, παραβιάζοντας κατάφωρα το εφαρμοστέο δίκαιο της Ένωσης, να απορρίπτουν συστηματικά τις προσφυγές που ασκεί ο θιγόμενος, ο οποίος εμποδίστηκε να μετάσχει σε διαδικασία αναθέσεως δημόσιας συμβάσεως, προσφυγές για τις οποίες απαιτείται, ενδεχομένως, η σύνταξη πολλών υπομνημάτων με σημαντική επένδυση χρόνου και χρημάτων ή η συμμετοχή σε ακροάσεις, και ότι, μολονότι δεν αμφισβητείται ότι υφίσταται θεωρητικώς η δυνατότητα αναγνωρίσεως της ευθύνης για ζημίες προκληθείσες κατά την άσκηση των δικαστικών καθηκόντων, η σχετική νομοθεσία στερεί από τον θιγόμενο τη δυνατότητα να απαιτήσει από το δικαστήριο αποζημίωση για τη ζημία που υπέστη ως αποτέλεσμα των παράνομων μέτρων;

10) Έχουν οι αρχές που διατυπώθηκαν στις αποφάσεις Köbler, Traghetti και Saint Giorgio την έννοια ότι δεν είναι δυνατή η αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε από το γεγονός ότι, κατά παράβαση πάγιας νομολογίας του Δικαστηρίου, το δικαστήριο του κράτους μέλους που αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό δεν έκανε δεκτή την αίτηση αναθεωρήσεως που κατέθεσε εμπροθέσμως ο θιγόμενος, στο πλαίσιο της οποίας αυτός θα μπορούσε να απαιτήσει αποζημίωση για τα καταβληθέντα έξοδα;»

27. Γραπτές παρατηρήσεις κατέθεσαν η Hochtief Ουγγαρίας, το Fővárosi Törvényszék (γενικό δικαστήριο πρωτευούσης), η Ελληνική, η Ουγγρική και η Πολωνική Κυβέρνηση και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Πλην της Ελληνικής και της Πολωνικής Κυβερνήσεως, όλοι οι ανωτέρω ανέπτυξαν προφορικώς τις παρατηρήσεις τους κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση που διεξήχθη στις 21 Νοεμβρίου 2018.

IV. Ανάλυση

28. Οι παρούσες προτάσεις είναι διαρθρωμένες ως ακολούθως. Θα αρχίσω με ορισμένες απαραίτητες διευκρινίσεις (υπό Α). Ακολούθως, θα εξετάσω διαδοχικά τις 3 κατηγορίες ζητημάτων που χαρακτηρίζουν τα 10 προδικαστικά ερωτήματα που έθεσε το αιτούν δικαστήριο: *πρώτον*, την έκταση της υποχρεώσεως των εθνικών δικαστηρίων να εκτελούν τις προδικαστικές αποφάσεις, ιδίως στο πλαίσιο διαφόρων δικονομικών διατάξεων η λειτουργία των οποίων ενδέχεται να εμποδίζει την πλήρη εκτέλεση των αποφάσεων αυτών σε διάφορα στάδια της εθνικής δικαστικής διαδικασίας (υπό Β)· *δεύτερον*, την (μη) ύπαρξη, υπό τις περιστάσεις μιας υποθέσεως όπως η προκείμενη, δικαιώματος αναθεωρήσεως από την άποψη του δικαίου της Ένωσης, όταν προγενέστερη απόφαση του Δικαστηρίου, η οποία εκδόθηκε κατόπιν αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως στο πλαίσιο της ίδιας

διαδικασίας, φέρεται ότι δεν εφαρμόστηκε ορθώς από τα εθνικά δικαστήρια που αποφαίνονται επί της ουσίας της υποθέσεως (υπό Γ)· *τρίτον*, ορισμένα στοιχεία της ευθύνης των κρατών μελών για φερόμενες παραλείψεις των εθνικών δικαστηρίων ως προς την ορθή εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης (υπό Δ).

Α. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

1. Το παραδεκτό των ερωτημάτων του αιτούντος δικαστηρίου

29. Κατά το εναγόμενο, τα ερωτήματα που έθεσε το αιτούν δικαστήριο είναι απαράδεκτα. Η διάταξη περί παραπομπής δεν παραθέτει τους λόγους για τους οποίους απαιτείται ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης στην υπό κρίση υπόθεση. Ούτε αναφέρει με ποιον τρόπο οι σχετικές διατάξεις του δικαίου της Ένωσης συνδέονται με την επίμαχη εθνική νομοθετική ρύθμιση.

30. Αποτελεί πάγια νομολογία ότι για τα σχετικά με την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης ερωτήματα που έχει θέσει εθνικό δικαστήριο, εντός πραγματικού και νομικού πλαισίου το οποίο έχει την ευθύνη να προσδιορίσει και την ακρίβεια του οποίου το Δικαστήριο δεν είναι αρμόδιο να ελέγξει, ισχύει τεκμήριο λυσιτέλειας. Συνεπώς, όταν τα τεθέντα ερωτήματα αφορούν την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης, το Δικαστήριο υποχρεούται, κατ' αρχήν, να αποφανθεί [8]. Επομένως, το Δικαστήριο οφείλει να δώσει στον εθνικό δικαστή χρήσιμη απάντηση, η οποία θα του παράσχει τη δυνατότητα να λύσει τη διαφορά της οποίας έχει επιληφθεί [9].

31. Ομολογουμένως, η υπό κρίση υπόθεση θέτει τις αρχές αυτές υπό αμφισβήτηση για αρκετούς λόγους. Αντιθέτως, όμως, προς το εναγόμενο, θεωρώ ότι, κατόπιν αναδιατυπώσεως, τα ερωτήματα που έθεσε το αιτούν δικαστήριο είναι παραδεκτά, εξαιρουμένων του εβδόμου και του ενάτου ερωτήματος.

32. Πρώτον, είναι πράγματι αληθές ότι τα τεθέντα από το αιτούν δικαστήριο ερωτήματα είναι διατυπωμένα με περίπλοκο και κάπως δαιδαλώδη τρόπο. Ωστόσο, κατόπιν αναδιατυπώσεως, τα ερωτήματα αυτά άπτονται των ακόλουθων τριών κατηγοριών ζητημάτων.

33. Το τέταρτο και το πέμπτο ερώτημα αφορούν, ουσιαστικά, το συμβατό με το δίκαιο της Ένωσης διαφόρων εθνικών ορίων σχετικών με τη διεξαγωγή διαφόρων σταδίων της εθνικής δικαστικής διαδικασίας. Προκύπτει ότι η εφαρμογή αυτών των δικονομικών κανόνων είναι ικανή να περιορίσει την πλήρη εκτέλεση προδικαστικών αποφάσεων που εκδόθηκαν σε προηγούμενο στάδιο της κύριας διαδικασίας.

34. Το τρίτο και το έκτο ερώτημα θέτουν, ουσιαστικά, το ζήτημα αν είναι συμβατό με τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας το ότι δεν θεωρήθηκε ως πιθανός λόγος αναθεωρήσεως το γεγονός ότι προδικαστική απόφαση του Δικαστηρίου, που εκδόθηκε σε προγενέστερο στάδιο της κύριας διαδικασίας, φέρεται ότι δεν εφαρμόστηκε στη διαδικασία αυτή.

35. Το πρώτο, το δεύτερο, το όγδοο και το δέκατο ερώτημα αφορούν διάφορα στοιχεία της ευθύνης των κρατών μελών για φερόμενες παραλείψεις των εθνικών δικαστηρίων, και, ειδικότερα, του Fővárosi Törvényszék (γενικού δικαστηρίου πρωτευούσης).

8 Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 31ης Ιανουαρίου 2017, Lounani (C-573/14, EU:C:2017:71, σκέψη 56), της 8ης Μαρτίου 2018, Saey Home & Garden (C-64/17, EU:C:2018:173, σκέψη 18), και της 13ης Ιουνίου 2018, Deutscher Naturschutzring (C-683/16, EU:C:2018:433, σκέψη 29).

9 Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2014, B. (C-394/13, EU:C:2014:2199, σκέψη 21 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία), και της 26ης Απριλίου 2017, Farkas (C-564/15, EU:C:2017:302, σκέψη 38).

36. Δεύτερον, με την εκ νέου κατηγοριοποίηση και την αναδιατύπωση των ερωτημάτων, είναι επίσης αναγκαίο να τονιστεί ότι, διατυπωμένα κατ' αυτόν τον τρόπο, τα ερωτήματα αφορούν αποκλειστικά την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης. Στα ερωτήματα όπως διατυπώθηκαν από το αιτούν δικαστήριο θεωρούνται δεδομένες ορισμένες αξιολογήσεις και συμπεράσματα ως προς τα πραγματικά περιστατικά ή τις περιστάσεις. Συνεπώς, απαντώντας σε ερωτήματα διατυπωμένα κατ' αυτόν τον τρόπο, το Δικαστήριο θα καλούνταν, κατ' ουσίαν, να αξιολογήσει ορισμένη ερμηνεία των πραγματικών περιστατικών ή του εθνικού δικαίου ή ακόμη και να εγκρίνει ορισμένες πρακτικές σε εθνικό επίπεδο. Ωστόσο, ο ρόλος του Δικαστηρίου στην προδικαστική διαδικασία δεν είναι αυτός. Μόνον στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται η εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών[10]. Ως εκ τούτου, θα ήθελα να καταστήσω σαφές ότι οι απαντήσεις που θα δοθούν με τις παρούσες προτάσεις αφορούν μόνον τα στοιχεία του δικαίου της Ένωσης που θέτει το αιτούν δικαστήριο με τις τρεις προαναφερθείσες κατηγορίες ζητημάτων. Επ' ουδενί επιβεβαιώνουν ή επαληθεύουν τις αφορώσες πραγματικά περιστατικά εκτιμήσεις και διαπιστώσεις που περιλαμβάνονται στα ερωτήματα υπό την αρχική τους διατύπωση.

37. Τρίτον, ένα ακόμη ζήτημα σχετικό με το παραδεκτό αφορά τη λυσιτέλεια, στην κύρια δίκη, ορισμένων εκ των ερωτημάτων. Αποτελεί πάγια νομολογία ότι το Δικαστήριο δύναται να αρνηθεί να απαντήσει σε προδικαστικό ερώτημα εθνικού δικαστηρίου μόνον όταν είναι πρόδηλο ότι η ζητούμενη ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης δεν έχει σχέση με το υποστατό ή το αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης, όταν το πρόβλημα είναι υποθετικής φύσεως ή ακόμη όταν το Δικαστήριο δεν διαθέτει τα πραγματικά ή νομικά στοιχεία που είναι αναγκαία προκειμένου να δώσει χρήσιμη απάντηση στα ερωτήματα που του τέθηκαν[11].

38. Στην υπό κρίση υπόθεση, όπως επιβεβαιώθηκε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, το αντικείμενο της διαφοράς ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου είναι, με αυστηρούς όρους, η ζημία την οποία φέρεται ότι προκάλεσε το Fővárosi Törvényszék (γενικό δικαστήριο πρωτευούσης), ως δικαστήριο που αποφαίνεται (σε τελευταίο βαθμό) επί του ζητήματος της αιτήσεως αναθεωρήσεως, τόσο λόγω της αρνήσεώς του να διατάξει την επανεξέταση της υποθέσεως όσο και λόγω της μη υποβολής νέας αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως πριν αποφασίσει σχετικώς. Θα μπορούσε, επομένως, να υποστηριχθεί ότι τα ερωτήματα που δεν συνδέονται άμεσα με την εκκρεμή ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου αγωγή αποζημιώσεως πρέπει να κριθούν απαράδεκτα, καθόσον δεν συνδέονται άμεσα με το συγκεκριμένο αντικείμενο της διαφοράς που εκκρεμεί ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου.

39. Δυσκολεύομαι να ενστερνιστώ μια τόσο αυστηρή λογική. Σε γενικό επίπεδο, έρχεται σε αντίθεση με την αρκετά γενναιόδωρη προσέγγιση που το Δικαστήριο έχει υιοθετήσει όσον αφορά τη λυσιτέλεια των τιθεμένων από τα εθνικά δικαστήρια ερωτημάτων[12]. Με αυτόν τον τρόπο, το «πνεύμα συνεργασίας» και το «τεκμήριο λυσιτέλειας» θα αντικαθίσταντο, κατ' ουσίαν, από την ερμηνεία που δίνει το Δικαστήριο, και όχι το αιτούν δικαστήριο, στο πεδίο της υποθέσεως και της διαδικασίας και επ' αυτής της ερμηνείας (του εθνικού δικαίου και των πραγματικών περιστατικών) το Δικαστήριο θα αποφάσιζε ποια ερωτήματα επιτρέπεται να τεθούν από το δικαστήριο αυτό.

40. Επιπλέον, στο επίπεδο της υπό κρίση υποθέσεως, μια τέτοια προσέγγιση θα αγνοούσε πλήρως το συγκεκριμένο πλαίσιο της προκείμενης υποθέσεως. Τα ερωτήματα που τέθηκαν από το αιτούν δικαστήριο αποτελούν πράγματι μέρος μιας περίπλοκης δικαστικής αλληλουχίας. Δεν είναι καθόλου εύκολο να περιγραφούν και να διαχωριστούν, με βάση μόνο τη διάταξη περί παραπομπής, όλες οι

10 Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 18ης Ιουλίου 2007, Lucchini (C-119/05, EU:C:2007:434, σκέψη 43), της 26ης Μαΐου 2011, Stichting Natuur en Milieu κ.λπ. (C-165/09 έως C-167/09, EU:C:2011:348, σκέψη 47), και της 26ης Απριλίου 2017, Farkas (C-564/15, EU:C:2017:302, σκέψη 37).

11 Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 31ης Ιανουαρίου 2017, Lounani (C-573/14, EU:C:2017:71, σκέψη 56), της 8ης Μαρτίου 2018, Saey Home & Garden (C-64/17, EU:C:2018:173, σκέψη 18), και της 13ης Ιουνίου 2018, Deutscher Naturschutzring (C-683/16, EU:C:2018:433, σκέψη 29).

12 Προαναφέρθηκε στις υποσημειώσεις 8 και 9 των παρουσών προτάσεων.

επιμέρους πτυχές του εθνικού διαδικαστικού πλαισίου της υπό κρίση υποθέσεως, ιδίως όσον αφορά την εξέλιξη των ίδιων των δικών. Κατά μείζονα λόγο, θα ήταν, ενδεχομένως, ακόμη πιο δύσκολο να λεχθεί ρητώς ποιο εξ αυτών των διαδικαστικών σταδίων είναι ή δεν είναι κρίσιμο για την πιθανή θεμελίωση αξιώσεως αποζημιώσεως.

41. Όπως επισημάνθηκε ήδη στην εισαγωγή των παρουσών προτάσεων, ουσιαστικά υπήρξαν τρεις «γύροι» [13] δικαστικής διαδικασίας. Ο πρώτος γύρος περιελάμβανε διάφορες αποφάσεις επί της ουσίας της υποθέσεως. Αποτελείται από τον (διοικητικό) έλεγχο ενώπιον της επιτροπής διαιτησίας, ο οποίος ακολουθήθηκε από τις αποφάσεις πρωτοβάθμιου και δευτεροβάθμιου δικαστηρίου, και, ακολούθως, από την αίτηση αναιρέσεως ενώπιον του Kúria (Ανωτάτου Δικαστηρίου) και την αίτηση ελέγχου συνταγματικότητας. Ο δεύτερος γύρος περιελάμβανε την αίτηση αναθεωρήσεως σε συνδυασμό με τη συναφή αναιρετική διαδικασία. Ο τρίτος γύρος αφορά την αγωγή της κύριας δίκης, δηλαδή την αγωγή με αντικείμενο την ευθύνη του κράτους μέλους για φερόμενες πλημμέλειες των εθνικών δικαστηρίων.

42. Και οι τρεις αυτοί γύροι συνδέονται με ένα κοινό στοιχείο: τη φερόμενη παράλειψη των εθνικών δικαστηρίων, και στους τρεις αυτούς διαφορετικούς γύρους, να συμμορφωθούν με την προδικαστική απόφαση που εκδόθηκε από το Δικαστήριο στο πλαίσιο του πρώτου γύρου. Ομολογουμένως, δεν θα υπήρχε δεύτερος γύρος, ή, κατά μείζονα λόγο, τρίτος γύρος, ελλείψει της παραβάσεως που φέρεται ότι διαπράχθηκε στο πλαίσιο του πρώτου γύρου. Κατά συνέπεια, η εξέταση του –τώρα συνεχιζόμενου– τρίτου γύρου και, γενικότερα, των συνεπειών που απορρέουν από τη φερόμενη μη εφαρμογή της προδικαστικής αποφάσεως στον πρώτο γύρο επιτάσσει, κατ' ανάγκην, την εξέταση της συνολικής εθνικής δικαστικής διαδικασίας. Θα ήταν πράγματι δύσκολο να διαχωριστούν τεχνητά οι συγκεκριμένες δίκες, δεδομένου ότι ενδεχόμενες πλημμέλειες σημειωθείσες στο πλαίσιο του πρώτου γύρου διαχέονται στον δεύτερο γύρο και αυτές του δεύτερου γύρου στον τρίτο. Ή, για να το θέσω αντίστροφα, αν, κατά το δίκαιο της Ένωσης, δεν υπάρχει υποχρέωση αναθεωρήσεως, το αντικείμενο του τρίτου γύρου της δικαστικής διαδικασίας, ουσιαστικά, καταργείται. Με ακόμη μεγαλύτερη επέκταση της συλλογιστικής αυτής, αν θεωρηθεί ότι κατά τον πρώτο γύρο δεν υπήρξε κάποια παράλειψη, οι δύο άλλοι γύροι καθίστανται άνευ αντικειμένου και η απάντηση που αφορά τις υποχρεώσεις των εθνικών δικαστηρίων σε αυτόν τον πρώτο γύρο αποκλείει εκ των προτέρων την ανάγκη οποιασδήποτε περαιτέρω ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης.

43. Εξάλλου, είναι επίσης δύσκολο να ελεγχθεί το δευτεροβάθμιο δικαστήριο (μετά την παραλαβή της προδικαστικής αποφάσεως) χωρίς να ληφθεί υπόψη επίσης ο διοικητικός έλεγχος που διενεργήθηκε από την επιτροπή διαιτησίας, δεδομένου ότι ο κύριος λόγος για τη μη πλήρη εφαρμογή της προδικαστικής αποφάσεως του Δικαστηρίου φαίνεται να έγκειται στον δικονομικό κανόνα που περιορίζει την έκταση της ένδικης διαφοράς στους ισχυρισμούς που προβλήθηκαν αρχικώς ενώπιον της επιτροπής αυτής [14]. Σύμφωνα με τον κανόνα αυτόν, όλες οι αιτιάσεις σχετικά με τη φερόμενη ασυμβατότητα του διαγωνισμού με το δίκαιο της Ένωσης έπρεπε να έχουν ήδη προβληθεί ενώπιον της επιτροπής διαιτησίας. Ουδείς νέος ισχυρισμός δύναται να προβληθεί αργότερα, ενώπιον των δικαστηρίων που εξετάζουν την απόφαση της τελευταίας, όπως, στην υπό κρίση υπόθεση, το πρωτοβάθμιο και το δευτεροβάθμιο δικαστήριο.

44. Υπ' αυτές τις περιστάσεις, δυσκολεύομαι να δηλώσω κατά τρόπο κατηγορηματικό ότι ερωτήματα τα οποία συνδέονται με τον πρώτο ή τον δεύτερο γύρο της εθνικής δικαστικής διαδικασίας πρέπει να κριθούν απαράδεκτα με το σκεπτικό ότι ουδεμία σχέση έχουν με την εκκρεμή ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου δίκη. Ασφαλώς και έχουν.

13 Θέλω να τονίσω ότι η λέξη «γύρος» αποτελεί απλώς μια δική μου συντομογραφία για τα τρία διακριτά στάδια της δικαστικής διαδικασίας στο πλαίσιο της παρούσας υποθέσεως.

14 Επιβάλλεται να σημειωθεί ότι το στάδιο αυτό ενδέχεται να είναι κρίσιμο στο παρόν πλαίσιο για έναν ακόμη λόγο, δεδομένου ότι η Επιτροπή υποστήριξε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση ότι, βάσει της νομολογίας Kühne & Heitz, ενδέχεται να συντρέχει υποχρέωση επανεξετάσεως του *διοικητικού* ελέγχου που διενήργησε η επιτροπή διαιτησίας (βλ. τμήμα Γ των παρουσών προτάσεων).

45. Τούτου λεχθέντος, επιβάλλεται να αναφερθεί εκ νέου ότι ασφαλώς δεν είναι έργο του Δικαστηρίου να κρίνει αν τα εθνικά δικαστήρια εφάρμοσαν με ορθό τρόπο το δίκαιο της Ένωσης –πολλώ δε μάλλον το εθνικό δίκαιο– σε κάθε έναν από τους γύρους. Ομοίως, δεν εναπόκειται στο Δικαστήριο να εκτιμήσει αν η δικονομική διαδρομή που επέλεξε η Hochtief Ουγγαρίας ήταν ορθή ή αν έπρεπε να ασκήσει αγωγή αποζημιώσεως απευθείας κατά του Kúria (Ανωτάτου Δικαστηρίου), μετά τον πρώτο γύρο, όπως υποστήριξε η Ουγγρική Κυβέρνηση κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση.

46. Επομένως, κατά την άποψή μου, κατ' εφαρμογήν πάγιας νομολογίας του Δικαστηρίου [15] και σε ευθυγράμμιση με την προεκτεθείσα αναδιατύπωση και κατανόηση των ερωτημάτων [16], τα τεθέντα από το αιτούν δικαστήριο ερωτήματα είναι παραδεκτά, εκτός από το έβδομο και το ένατο ερώτημα.

47. Το έβδομο ερώτημα αφορά ειδικά τον βαθμό σαφήνειας που πρέπει να χαρακτηρίζει τις αιτήσεις (διοικητικού) ελέγχου που κατατίθενται στην επιτροπή διαιτησίας. Με το ερώτημα αυτό, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν σε αυτού του είδους τις αιτήσεις πρέπει να περιγράφεται ρητώς η παράβαση και να αναφέρεται επακριβώς η παραβιασθείσα διάταξη, ενώ σε οποιαδήποτε άλλη διοικητική ή πολιτική διαδικασία θα αρκούσε έκθεση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων που τα στηρίζουν.

48. Ακόμη και αν εξαντλήσω κάθε όριο ελαστικότητας, αδυνατώ να διακρίνω με ποιον τρόπο το έβδομο ερώτημα θα μπορούσε να είναι καθ' οιονδήποτε τρόπο λυσιτελές στην υπό κρίση υπόθεση. Ουδείς εκ των μετεχόντων στην προδικαστική διαδικασία, συμπεριλαμβανομένης της Hochtief Ουγγαρίας, υποστηρίζει ότι ο επίμαχος κανόνας ήταν τόσο αυστηρός ώστε να καθιστά αδύνατες ή υπερβολικά δυσχερείς την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης, ειδικά υπό τη μορφή προγενέστερης αποφάσεως του Δικαστηρίου, και τη διασφάλιση αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας σε ζητήματα δημοσίων συμβάσεων. Απλώς δεν υπάρχει καμία περαιτέρω πληροφορία σχετικά με το πως αυτός ο κανόνας θα ασκούσε επιρροή στην υπό κρίση υπόθεση.

49. Το ένατο ερώτημα, από την πλευρά του, αφορά το αν το δίκαιο της Ένωσης επέτρεπε στις εθνικές αρχές και στα εθνικά δικαστήρια να απορρίπτουν συνεχώς τα ασκηθέντα από τη Hochtief Ουγγαρίας μέσα έννομης προστασίας, εντός ενός πλαισίου όπου αυτά συνεπάγονται έξοδα και είναι χρονοβόρα και όπου η σχετική εθνική νομοθεσία φέρεται ότι αποτρέπει τους θιγόμενους από την αναζήτηση αποζημιώσεως για ζημίες προκληθείσες από τα εθνικά δικαιοδοτικά όργανα κατά την άσκηση των δικαστικών καθηκόντων τους.

50. Με το συγκεκριμένο ερώτημα, το εθνικό δικαστήριο, στην πραγματικότητα, δεν θέτει ένα ερώτημα, αλλά, αντιθέτως, επιζητεί την επιβεβαίωση διαφόρων (μάλλον υπερβολικών και ριζοσπαστικών) πραγματικών παραδοχών.

2. Μια σημείωση ως προς την ορολογία

51. Κατά την απόδοση των ερωτημάτων στην αγγλική γλώσσα (καθώς και σε ορισμένες άλλες γλώσσες), όπως αυτά δημοσιεύθηκαν στην Επίσημη Εφημερίδα [17], ο όρος «review» χρησιμοποιείται για να παραπέμψει σε διάφορα είδη μέσων έννομης προστασίας τα οποία εξετάζονται στην υπό κρίση υπόθεση. Το πρόβλημα με την αδιάκριτη χρήση ενός τόσο γενικού όρου είναι ότι στερείται ακρίβειας ως προς το σε ποιο είδος μέσου έννομης προστασίας αναφέρεται (και σε ποιον γύρο), ιδίως κατά τη διάκριση μεταξύ του πρώτου γύρου της δικαστικής διαδικασίας (δικαστικός έλεγχος επί της ουσίας κατά την ορθή έννοια) και του δεύτερου γύρου (επανεξέταση ή επανάληψη της διαδικασίας). Ως εκ τούτου, στις παρούσες προτάσεις θα χρησιμοποιείται η ακόλουθη ορολογία.

15 Η οποία εκτίθεται στα σημεία 30 και 37 των παρουσών προτάσεων.

16 Σημεία 31 έως 36 των παρουσών προτάσεων.

17 ΕΕ 2018, C 22, σ. 26.

52. Ο όρος «διοικητικός έλεγχος» θα παραπέμπει στη διαδικασία ενώπιον της επιτροπής διαιτησίας, η οποία, προφανώς, ήταν το πρώτο όργανο που εξέτασε τη νομιμότητα της οικονομικής απαιτήσεως.

53. Ο όρος «δικαστικός έλεγχος» θα αναφέρεται στον από τα εθνικά δικαστήρια δικαστικό έλεγχο της διοικητικής αποφάσεως που εκδόθηκε από την επιτροπή διαιτησίας, στο πλαίσιο του πρώτου «γύρου», έλεγχο ο οποίος διεξήχθη κατά την εκδίκαση της ουσίας της υποθέσεως. Τούτο, προφανώς, καταλαμβάνει τόσο τον πρώτο όσο και τον δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας. Επίσης, περιλαμβάνει τις αιτήσεις αναιρέσεως, ως έκτακτα ένδικα μέσα. Παρά τον ειδικό τους χαρακτήρα, οι τελευταίες εξακολουθούν να αφορούν το (βασικό) αντικείμενο της διαφοράς, ήτοι τη νομιμότητα της αποφάσεως που έλαβε η επιτροπή διαιτησίας.

54. Ο όρος «αίτηση αναθεωρήσεως» θα χρησιμοποιείται για την παραπομπή στο έκτακτο ένδικο μέσο που αποτέλεσε τον πυρήνα του δεύτερου «γύρου». Συνήθως, συνίσταται στην επανάληψη της διαδικασίας ή την επανεξέταση μιας υποθέσεως, όταν αργότερα προκύπτει ότι ορισμένα στοιχεία δεν ελήφθησαν υπόψη, παρά την ύπαρξη αποφάσεως με ισχύ δεδικασμένου εκδοθείσας στο πλαίσιο του πρώτου «γύρου» επί της ουσίας της υποθέσεως. Στο πλαίσιο της υπό κρίση υποθέσεως, η αναθεώρηση παραπέμπει στη διαδικασία που προβλέπεται από το άρθρο 260 του ουγγρικού κώδικα πολιτικής δικονομίας.

Β. Εκτέλεση προδικαστικής αποφάσεως του Δικαστηρίου στο πλαίσιο εκκρεμούς εθνικής δίκης

55. Το τέταρτο και το πέμπτο ερώτημα αφορούν, ουσιαστικά, το συμβατό με το δίκαιο της Ένωσης ορισμένων δικονομικών ορίων που προβλέπονται από το εθνικό δίκαιο, τα οποία μπορούν να εμποδίσουν την πλήρη και ορθή εκτέλεση της προδικαστικής αποφάσεως που εξέδωσε το Δικαστήριο στην υπό κρίση υπόθεση. Αναδιαρθρώνοντας το τέταρτο ερώτημα, θεωρώ ότι το ερώτημα αυτό αφορά το αν είναι συμβατοί με το δίκαιο της Ένωσης εθνικοί δικονομικοί κανόνες οι οποίοι φέρεται ότι δεν επιτρέπουν να ληφθούν υπόψη *νέα πραγματικά περιστατικά σε συγκεκριμένο στάδιο του δικαστικού ελέγχου*. Επομένως, αν ερμηνευτικές διευκρινίσεις παρασχέθηκαν με απόφαση του Δικαστηρίου εκδοθείσα κατόπιν αιτήσεως εθνικού δικαστηρίου στο στάδιο της εφέσεως όπου, συνήθως, δεν μπορούν να ληφθούν υπόψη νέα πραγματικά περιστατικά, μέσω εφαρμογής αυτού του εθνικού δικονομικού κανόνα καθίσταται πλέον αδύνατος αυτός ο έλεγχος. Στη συνέχεια, το πέμπτο ερώτημα εστιάζει περισσότερο στα *νέα νομικά ζητήματα* τα οποία μπορούν να απορριφθούν ως *εκπροθέσμως προβληθέντα*, είτε από ανώτερο δικαστήριο είτε στο πλαίσιο αυτού του ίδιου δικαστικού ελέγχου, αν τα ίδια επιχειρήματα ή νομικά ζητήματα δεν είχαν προβληθεί στο στάδιο του διοικητικού ελέγχου.

56. Με άλλα λόγια, αμφότερα τα ως άνω στοιχεία συνδέονται, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, με την κατανομή των αρμοδιοτήτων εντός του δικαστικού (και/ή του διοικητικού) συστήματος και με την οικονομία της δίκης. Είναι αυτονόητο ότι τόσο στα εθνικά όσο και στο ευρωπαϊκό σύστημα δικαστικής προστασίας δεν είναι δυνατόν να προβληθεί σε κάθε στάδιο της δίκης οποιοδήποτε πραγματικό ή νομικό επιχείρημα. Υπάρχουν γενικοί κανόνες οι οποίοι αφορούν, για παράδειγμα, την επιτρεπτή έκταση του ελέγχου ή τη συγκέντρωση των ισχυρισμών, ασφαλώς δε όσο μια υπόθεση προχωρεί στους υψηλότερους δικαιοδοτικούς βαθμούς του δικαστικού συστήματος.

57. Ωστόσο, αυτό που είναι μάλλον ασυνήθιστο είναι οι κανόνες αυτοί να τυγχάνουν επικλήσεως προκειμένου να δικαιολογηθεί η πιθανή άρνηση εφαρμογής των ερμηνευτικών διευκρινίσεων που το Δικαστήριο παρέσχε με προδικαστική απόφαση, αποκλειστικά λόγω του γεγονότος ότι οι διευκρινίσεις αυτές δόθηκαν όταν ο εθνικός δικαστικός έλεγχος είχε φθάσει σε συγκεκριμένο στάδιο στην κύρια διαδικασία. Στο παρόν τμήμα των προτάσεών μου, θα εξηγήσω για ποιους λόγους,

γενικά[18], αυτή η επίκληση των εν λόγω κανόνων είναι εν πολλοίς εσφαλμένη και δεν μπορεί να γίνει δεκτή αν το ζητούμενο είναι η ορθή εφαρμογή των κατευθύνσεων που δίνει το Δικαστήριο.

58. Στο πλαίσιο αυτό, θα υπενθυμίσω κατ' αρχάς την έκταση της υποχρεώσεως των εθνικών δικαστηρίων να εκτελούν τις προδικαστικές αποφάσεις του Δικαστηρίου και να εφαρμόζουν τις εκεί διαλαμβανόμενες ερμηνευτικές διευκρινίσεις (υπό 1). Εν συνεχεία, θα στραφώ στον εθνικό δικονομικό κανόνα ο οποίος προκύπτει ότι είναι ο βασικός λόγος για τον οποίο η προδικαστική απόφαση του Δικαστηρίου φέρεται ότι δεν εφαρμόστηκε πλήρως κατά τον πρώτο γύρο της δικαστικής διαδικασίας (υπό 2). Τέλος, θα εξετάσω αν, σε περιστάσεις όπως αυτές της υπό κρίση υποθέσεως, ένας τέτοιος δικονομικός κανόνας πρέπει να αγνοηθεί λόγω του ότι θέτει φραγμούς στην ορθή εκτέλεση της αποφάσεως του Δικαστηρίου (υπό 3).

1. Το καθήκον των εθνικών δικαστηρίων μετά την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως

59. Αποτελεί πάγια νομολογία ότι η προδικαστική απόφαση του Δικαστηρίου δεσμεύει, όσον αφορά την ερμηνεία ή το κύρος των επίμαχων πράξεων των θεσμικών οργάνων της Ένωσης, το εθνικό δικαστήριο ως προς την απόφαση που θα εκδώσει στη διαφορά *της κύριας δίκης*[19]. Το άρθρο 267 ΣΛΕΕ απαιτεί από το αιτούν δικαστήριο να *εφαρμόζει πλήρως* τη δοθείσα από το Δικαστήριο ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης[20].

60. Πέρα από αυτή τη δεσμευτική ισχύ των προδικαστικών αποφάσεων, η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί ως inter partes, η νομολογία του Δικαστηρίου έχει ρητώς επικυρώσει επίσης την erga omnes δεσμευτική ισχύ των αποφάσεων που κηρύσσουν ανίσχυρες διατάξεις του δικαίου της Ένωσης[21].

61. Πάντως, η ίδια inter partes λογική εκτείνεται πλήρως επίσης σε κάθε μεταγενέστερο δικαστικό στάδιο *στο πλαίσιο της ίδιας* κύριας διαδικασίας. Συνεπώς, αν ζητηθούν ερμηνευτικές διευκρινίσεις του Δικαστηρίου από ένα, για παράδειγμα, πρωτοβάθμιο δικαστήριο, τότε το εφετείο ή το ανώτατο δικαστήριο τα οποία θα επιληφθούν αργότερα της ίδιας υποθέσεως δεσμεύονται και αυτά από τις ερμηνευτικές διευκρινίσεις του Δικαστηρίου στην ίδια υπόθεση. Κατ' εμέ, τούτο αποτελεί διεύρυνση του inter partes δεσμευτικού αποτελέσματος, καθόσον αντικείμενο της διαφοράς παραμένει η ίδια υπόθεση με τα ίδια πραγματικά περιστατικά και τα ίδια νομικά ζητήματα. Δεν πρόκειται για το (ως εκ της φύσεώς του «απαλότερο») αποτέλεσμα erga omnes σε άλλες υποθέσεις που αφορούν άλλα πραγματικά περιστατικά και άλλους διαδίκους αλλά ερμηνεύονται οι ίδιες νομικές διατάξεις του δικαίου της Ένωσης[22].

18 Πάλι, όπως εκτέθηκε σε γενικές γραμμές, στο σημείο 36 των παρουσών προτάσεων, εξετάζοντας την εν γένει συμβατότητα των σχετικών κανόνων, χωρίς την επιβεβαίωση ή την επικύρωση ότι όντως υπήρξε τέτοιου είδους παράλειψη στη συγκεκριμένη υπόθεση. Η εκτίμηση αυτή εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο.

19 Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 5ης Οκτωβρίου 2010, Elchinov (C-173/09, EU:C:2010:581, σκέψη 29), και της 16ης Ιουνίου 2015, Gauweiler κ.λπ. (C-62/14, EU:C:2015:400, σκέψη 16).

20 Βλ., για παράδειγμα, απόφαση της 5ης Ιουλίου 2016, Ognyanov (C-614/14, EU:C:2016:514, σκέψη 28).

21 Βλ., για παράδειγμα, όσον αφορά τα αποτελέσματα προδικαστικής αποφάσεως η οποία κηρύσσει ανίσχυρη πράξη θεσμικού οργάνου, αποφάσεις της 13ης Μαΐου 1981, International Chemical Corporation (66/80, EU:C:1981:102, σκέψεις 12 και 13), και της 27ης Φεβρουαρίου 1985, Société des produits de maïs (112/83, EU:C:1985:86, σκέψη 16).

22 Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 27ης Μαρτίου 1963, Da Costa κ.λπ. (28/62 έως 30/62, EU:C:1963:6), και της 4ης Νοεμβρίου 1997, Parfums Christian Dior (C-337/95, EU:C:1997:517, σκέψη 29).

62. Τούτο, ειδικά, σημαίνει, στην πράξη, ότι, εφόσον η ερμηνευτική δήλωση που περιλαμβάνεται σε προδικαστική απόφαση απαιτεί από το εθνικό δικαστήριο να διενεργήσει συγκεκριμένο είδος αξιολογήσεως, η αξιολόγηση αυτή θα πρέπει τότε να πραγματοποιηθεί προκειμένου να διασφαλιστούν η ορθή εκτέλεση της εν λόγω αποφάσεως και, κατά συνέπεια, η σωστή εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης[23]. Τούτο ισχύει κατά μείζονα λόγο όταν το Δικαστήριο *ρητώς* αναθέτει, στο διατακτικό της αποφάσεώς του, στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει συγκεκριμένα στοιχεία προκειμένου να διαπιστωθεί η συμβατότητα του εθνικού δικαίου με το δίκαιο της Ένωσης.

2. Εθνική δικονομική αυτονομία και αποτελεσματικότητα

63. Στις παρατηρήσεις της, η Ουγγρική Κυβέρνηση επικαλείται εν εκτάσει την αρχή της εθνικής δικονομικής αυτονομίας προκειμένου να υπογραμμίσει ότι σε κάθε κράτος μέλος εναπόκειται να καθορίσει τους δικονομικούς κανόνες και τα ένδικα βοηθήματα και μέσα. Υποστηρίζει επιπλέον ότι σε παλαιότερες υποθέσεις, συμπεριλαμβανομένης μιας αποφάσεως που αφορούσε τη Hochtief AG[24], το Δικαστήριο δέχθηκε διάφορα δικονομικά όρια του δικαστικού ελέγχου, τόσο ως προς τον χρόνο όσο και ως προς τις προϋποθέσεις κατά τον οποίο και υπό τις οποίες είναι δυνατή η άσκηση προσφυγής.

64. Αποτελεί πράγματι πάγια νομολογία ότι, ελλείψει σχετικής ρυθμίσεως στο δίκαιο της Ένωσης, έργο κάθε κράτους μέλους είναι, σύμφωνα με την αρχή της διαδικαστικής αυτονομίας των κρατών μελών, ο καθορισμός των αρμόδιων δικαστηρίων και η θέσπιση των λεπτομερών δικονομικών κανόνων για την άσκηση των ενδίκων βοηθημάτων που αποσκοπούν στη διασφάλιση των δικαιωμάτων τα οποία ιδιώτες αντλούν από το δίκαιο της Ένωσης. Ωστόσο, αποτελεί πάγια νομολογία επίσης το ότι, σύμφωνα με την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας που διατυπώνεται στο άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ, οι λεπτομερείς δικονομικοί κανόνες για την άσκηση των ενδίκων βοηθημάτων που αποσκοπούν στη διασφάλιση των δικαιωμάτων τα οποία ιδιώτες αντλούν από το δίκαιο της Ένωσης δεν πρέπει να είναι λιγότερο ευνοϊκοί από εκείνους που διέπουν παρόμοια ένδικα βοηθήματα της εσωτερικής έννομης τάξεως (η αρχή της ισοδυναμίας) και δεν πρέπει να καθιστούν πρακτικά αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που παρέχει το δίκαιο της Ένωσης (η αρχή της αποτελεσματικότητας)[25].

65. Εξάλλου, ασύμβατη με τις επιταγές που είναι συμφυείς με την ίδια τη φύση της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι κάθε διάταξη εθνικής έννομης τάξεως ή κάθε νομοθετική, διοικητική ή δικαστική πρακτική που θα είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης, αφαιρώντας από τον αρμόδιο για την εφαρμογή αυτού του δικαίου δικαστή την εξουσία να πράξει, κατά τον χρόνο εφαρμογής του, ό,τι είναι αναγκαίο για να θέσει εκποδών τις εθνικές νομοθετικές διατάξεις που θα μπορούσαν να εμποδίσουν την πλήρη ανάπτυξη των αποτελεσμάτων των κανόνων του δικαίου της Ένωσης[26]. Ειδικότερα, εθνικοί δικονομικοί κανόνες δεν μπορούν να επηρεάσουν τις εξουσίες και τις υποχρεώσεις που εθνικό δικαστήριο έχει δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ[27].

23 Τούτο, ασφαλώς, δεν απαγορεύει στο αιτούν δικαστήριο ή σε οποιοδήποτε άλλο εθνικό δικαστήριο που εκδικάζει την ίδια υπόθεση, να υποβάλουν αίτηση για την έκδοση άλλης προδικαστικής αποφάσεως από το Δικαστήριο αν έχουν την άποψη ότι μια τέτοια αίτηση είναι αναγκαία για οποιονδήποτε λόγο –βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 24ης Ιουνίου 1969, Milch-, Fett- und Eierkontor (29/68, EU:C:1969:27, σκέψη 3), και της 11ης Ιουνίου 1987, X (14/86, EU:C:1987:275, σκέψη 12). Όπως ορίζει το άρθρο 104, παράγραφος 2, του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου: «Στα εθνικά δικαστήρια εναπόκειται να εκτιμήσουν αν θεωρούν ότι έχουν επαρκώς διαφωτιστεί από την προδικαστική απόφαση ή αν κρίνουν αναγκαίο να απευθυνθούν εκ νέου στο Δικαστήριο». Για να το θέσω πιο ωμά, μετά την έκδοση αποφάσεως του Δικαστηρίου, οι επιλογές που απομένουν στο αιτούν δικαστήριο είναι είτε να ακολουθήσει τις ερμηνευτικές διευκρινίσεις του Δικαστηρίου είτε να υποβάλει εκ νέου αίτηση προδικαστικής αποφάσεως σε περίπτωση διαφωνίας. Το να αγνοηθούν οι ερμηνευτικές διευκρινίσεις δεν αποτελεί επιλογή.

24 Απόφαση της 7ης Αυγούστου 2018, Hochtief (C-300/17, EU:C:2018:635).

25 Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 10ης Ιουλίου 2014, Impresa Pizzarotti (C-213/13, EU:C:2014:2067, σκέψη 54), της 6ης Οκτωβρίου 2015, Târşia (C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψεις 26 και 27), και της 24ης Οκτωβρίου 2018, XC κ.λπ. (C-234/17, EU:C:2018:853, σκέψεις 21 και 22).

26 Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 9ης Μαρτίου 1978, Simmenthal (106/77, EU:C:1978:49, σκέψη 22), της 22ας Ιουνίου 2010, Melki και Abdeli (C-188/10 και C-189/10, EU:C:2010:363, σκέψη 44), και της 4ης Δεκεμβρίου 2018, The Minister for Justice and Equality and Commissioner of the Garda Síochána (C-378/17, EU:C:2018:979, σκέψη 36).

27 Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 5ης Οκτωβρίου 2010, Elchinov (C-173/09, EU:C:2010:581, σκέψη 25), της 15ης Ιανουαρίου 2013, Križan κ.λπ. (C-416/10, EU:C:2013:8, σκέψη 67), και της 18ης Ιουλίου 2013, Consiglio Nazionale dei Geologi και Autorità Garante della Concorrenza e del mercato (C-136/12, EU:C:2013:489, σκέψη 32).

66. Εφαρμοζόμενη στο ζήτημα της διαρθρώσεως των εθνικών συστημάτων ενδίκων μέσων και ενδίκων βοηθημάτων, η νομολογία του Δικαστηρίου σέβεται, σε πολύ μεγάλο βαθμό, τις διαφορετικές εθνικές νομικές παραδόσεις και την ποικιλία των διοικητικών και νομικών συστημάτων των κρατών μελών. Συνεπώς, ένα εθνικό δικαστικό σύστημα μπορεί να κλίνει περισσότερο προς το κατηγορητικό ή το ανακριτικό σύστημα και να αποφασίζει σε ποια έκταση θα εφαρμόζει την αρχή iura novit curia. Ομοίως, η έκταση του δικαστικού ελέγχου θα μπορεί, συνήθως, να περιορίζεται στους ισχυρισμούς που οι διάδικοι προέβαλαν κατά το στάδιο του διοικητικού ελέγχου.

67. Όπως έχει κρίνει το Δικαστήριο, το δίκαιο της Ένωσης δεν επιβάλλει στα εθνικά δικαστήρια να εξετάζουν αυτεπαγγέλτως ισχυρισμό με τον οποίο προβάλλεται παράβαση διατάξεων του δικαίου της Ένωσης, όταν η εξέταση του ισχυρισμού αυτού θα τα υποχρέωνε να εγκαταλείψουν τον παθητικό ρόλο τους, εξερχόμενα των ορίων της ένδικης διαφοράς, όπως αυτή προσδιορίστηκε από τους ίδιους τους διαδίκους, και στηριζόμενα σε γεγονότα και περιστάσεις άλλα από εκείνα στα οποία στηρίζει το αίτημά του ο διάδικος που έχει συμφέρον για την εφαρμογή των εν λόγω διατάξεων [28]. Ειδικότερα, «η αρχή της αποτελεσματικότητας δεν επιβάλλει […] την υποχρέωση στα εθνικά δικαστήρια να εξετάζουν αυτεπαγγέλτως ισχυρισμό αντλούμενο από διάταξη του κοινοτικού δικαίου, ανεξαρτήτως της σπουδαιότητας της διατάξεως αυτής για την κοινοτική έννομη τάξη, εφόσον οι διάδικοι έχουν πράγματι τη δυνατότητα να προβάλουν ισχυρισμό βασιζόμενο στο κοινοτικό δίκαιο ενώπιον εθνικού δικαστηρίου» [29].

68. Συναφώς, στο πλαίσιο του δικαστικού ελέγχου σε υποθέσεις σχετικές με δημόσιες συμβάσεις, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε προσφάτως ότι τα κράτη μέλη νομιμοποιούνται να θεσπίζουν δικονομικούς κανόνες περιορίζοντες τον δικαστικό έλεγχο ως προς τον χρόνο ή ως προς την έκταση, προκειμένου να διασφαλιστεί η αποτελεσματικότητα και ταχύτητα του ελέγχου αυτού, αρκεί να μην καθιστούν πρακτικά αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση του δικαιώματος προσφυγής [30]. Επομένως, κατά το Δικαστήριο, το δίκαιο της Ένωσης δεν αντιτίθεται, στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως, σε κανόνα του εθνικού δικονομικού δικαίου ο οποίος περιορίζει τον δικαστικό έλεγχο των αποφάσεων που εκδίδονται από τμήμα προσφυγών, αρμόδιο για τον έλεγχο σε πρώτο βαθμό των αποφάσεων που λαμβάνονται από τις αναθέτουσες αρχές στο πλαίσιο των διαδικασιών συνάψεως δημοσίων συμβάσεων, στην εξέταση μόνο των λόγων που προβλήθηκαν ενώπιον αυτού του τμήματος προσφυγών [31].

69. Επομένως, παρεμφερής δικονομικός περιορισμός θα ήταν εν γένει επιτρεπτός, mutatis mutandis, επίσης στο πλαίσιο προσφυγής ακυρώσεως, όπως αυτή του ασκήθηκε κατά τον πρώτο γύρο της υπό κρίση υποθέσεως: κατά το δίκαιο της Ένωσης, τα αρμόδια για τον έλεγχο αποφάσεων επιτροπής διαιτησίας εθνικά δικαστήρια, τα οποία καλούνται να εκδικάσουν προσφυγή ακυρώσεως αποφάσεως εκδοθείσας από αναθέτουσα αρχή στο πλαίσιο διαδικασίας για τη σύναψη δημόσιας συμβάσεως, μπορούν να απορρίψουν ως απαράδεκτο κάθε νέο νομικό ισχυρισμό που δεν προβλήθηκε ενώπιον της επιτροπής αυτής.

28 Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 14ης Δεκεμβρίου 1995,van Schijndel και van Veen (C-430/93 και C-431/93, EU:C:1995:441, σκέψη 22), της 7ης Ιουνίου 2007, van der Weerd κ.λπ. (C-222/05 έως C-225/05, EU:C:2007:318, σκέψη 36), και της 26ης Απριλίου 2017, Farkas (C-564/15, EU:C:2017:302, σκέψη 32).

29 Απόφαση της 7ης Ιουνίου 2007, van der Weerd κ.λπ. (C-222/05 έως C-225/05, EU:C:2007:318, σκέψη 41).

30 Βλ. απόφαση της 7ης Αυγούστου 2018, Hochtief (C-300/17, EU:C:2018:635, σκέψεις 50 έως 54 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

31 Βλ. απόφαση της 7ης Αυγούστου 2018, Hochtief (C-300/17, EU:C:2018:635, σκέψη 58).

3. Η εκτέλεση προδικαστικής αποφάσεως

70. Συνεπώς, εν γένει και σε υποθέσεις που δεν περιλαμβάνουν την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως από το Δικαστήριο, δηλαδή όταν μια υπόθεση προχωρεί κανονικά μέσω του εθνικού διοικητικού και δικαστικού συστήματος, τέτοιου είδους δικονομικοί περιορισμοί είναι όντως επιτρεπτοί υπό τις προϋποθέσεις που εκτέθηκαν στο αμέσως προηγούμενο τμήμα των παρουσών προτάσεων,. Η εικόνα αυτή, ωστόσο, αλλάζει δραματικά αν, στο πλαίσιο μιας τέτοιας διαδικασίας, παρασχεθούν από το Δικαστήριο ερμηνευτικές διευκρινίσεις υπό τη μορφή προδικαστικής αποφάσεως.

71. Αντιθέτως προς όσα υποστηρίζει η Ουγγρική Κυβέρνηση, μια τέτοια υπόθεση παύει να είναι υπόθεση που πρωτίστως αφορά δικονομικούς περιορισμούς εντός της σφαίρας της εθνικής δικονομικής αυτονομίας, στην οποία θα μπορούσε να εφαρμοστεί κατά τρόπο μηχανικό η νομολογία που αναλύθηκε στο αμέσως προηγούμενο τμήμα των παρουσών προτάσεων. Απεναντίας, καθίσταται υπόθεση που αφορά την εφαρμογή αποφάσεως του Δικαστηρίου.

72. Τι μπορεί τότε να σημαίνει αυτό το διαφορετικό πλαίσιο σε μια υπόθεση όπως η προκείμενη; Τι σημαίνει, ιδίως, για τα ζητήματα που έθεσε το αιτούν δικαστήριο, όπως η ύπαρξη εθνικών κανόνων που δεν επιτρέπουν να ληφθούν υπόψη *νέα πραγματικά περιστατικά σε συγκεκριμένο στάδιο του δικαστικού ελέγχου* (τέταρτο ερώτημα) και/ή η αδυναμία προβολής *νέων νομικών ισχυρισμών* σε μεταγενέστερο στάδιο του ελέγχου αν αυτοί δεν προβλήθηκαν ενώπιον της διοικητικής αρχής (πέμπτο ερώτημα);

73. Θέλω να επισημάνω εκ προοιμίου ότι, όσον αφορά το πέμπτο ερώτημα, στο πλαίσιο της υπό κρίση υποθέσεως, οι διάδικοι φαίνεται ότι δεόντως έθεσαν ενώπιον της επιτροπής διαιτησίας το ζήτημα της ακαταλληλότητας της οικονομικής απαιτήσεως, στο οποίο εστιάζεται η ένδικη διαφορά [32].

74. Πάντως, ακόμη και αν αυτό δεν αποδειχθεί σε επίπεδο πραγματικών περιστατικών, πράγμα που ασφαλώς στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να εξακριβώσει, κατ' εμέ η αποτελούσα ζήτημα αρχής απάντηση σε αμφότερα τα ερωτήματα του αιτούντος δικαστηρίου είναι σχετικά απλή: τέτοιοι εθνικοί κανόνες που επιβάλλουν περιορισμούς ασφαλώς μπορούν να διατηρηθούν, *όσο* διασφαλίζεται ότι το εθνικό δικαστήριο θα ακολουθήσει και θα εφαρμόσει πλήρως τις ερμηνευτικές διευκρινίσεις που δόθηκαν από το Δικαστήριο στην υπόθεση επί της οποίας ζητήθηκε η έκδοση προδικαστικής αποφάσεως.

75. Τούτο μπορεί να συμβεί με διάφορους τρόπους. Αν το εθνικό δικαστήριο που ζήτησε την προδικαστική απόφαση από το Δικαστήριο έχει κατά το εθνικό δίκαιο την απαιτούμενη αρμοδιότητα για αυτό το είδος ελέγχου (ώστε να εξετάσει την καταλληλότητα της οικονομικής απαιτήσεως), τότε πρέπει να διενεργήσει το ίδιο την εξέταση αυτή και να αποδείξει στο σκεπτικό του ότι το έπραξε. Αν το δικαστήριο αυτό δεν έχει την απαιτούμενη προς τούτο αρμοδιότητα, διότι αρμόδιο είναι, για παράδειγμα, ένα εφετείο ή το ανώτατο δικαστήριο του οποίου ο έλεγχος είναι περιορισμένος και/ή δεν μπορεί να λάβει υπόψη νέα αποδεικτικά στοιχεία, και η σχετική εκτίμηση εξακολουθεί να είναι κρίσιμη για τη συγκεκριμένη υπόθεση, τότε το δικαστήριο αυτό έχει διάφορες εναλλακτικές λύσεις. Πρώτον, μπορεί να ακυρώσει την επίμαχη απόφαση και να αναπέμψει την υπόθεση στη διοικητική ή δικαστική αρχή που κατά το εθνικό δίκαιο είναι αρμόδια να εξετάσει την καταλληλότητα της οικονομικής απαιτήσεως σύμφωνα με την προδικαστική απόφαση (δηλαδή, στο πρωτοβάθμιο δικαστήριο, αν είναι αρμόδιο να αξιολογεί πραγματικά ζητήματα, ή στην επιτροπή διαιτησίας). Εναλλακτικά, το περί ου πρόκειται εθνικό δικαστήριο μπορεί να αφήσει ανεφάρμοστους τους

32 Σημείο 11 των παρουσών προτάσεων.

εθνικούς δικονομικούς κανόνες που θέτουν όρια στη δικαιοδοσία του και να προβεί το ίδιο στη σχετική αξιολόγηση. Η επιλογή μεταξύ αυτών των διαφορετικών εναλλακτικών εναπόκειται σε κάθε κράτος μέλος, αρκεί μια εθνική αρχή, είτε διοικητική είτε δικαστική, να διασφαλίζει τελικά την ορθή εφαρμογή της προδικαστικής αποφάσεως του Δικαστηρίου[33].

76. Πάντως, αυτό που σίγουρα δεν επιτρέπεται να συμβεί είναι να μετατραπεί, με την αυτόματη εφαρμογή των εθνικών περιοριστικών κανόνων, η εκτέλεση της αποφάσεως του Δικαστηρίου στο εθνικό επίπεδο σε έναν αέναο φαύλο κύκλο, στον οποίο ουδείς αναλαμβάνει την ευθύνη να διασφαλίσει την πραγματική εκτέλεση προδικαστικής αποφάσεως του Δικαστηρίου.

4. Ενδιάμεσο συμπέρασμα

77. Εξ αυτών προκύπτει ότι το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ και το άρθρο 267 ΣΛΕΕ απαιτούν από το εθνικό δικαστήριο, κατά την εκτέλεση της αποφάσεως που είχε προηγουμένως ζητηθεί από το Δικαστήριο, να εφαρμόσει πλήρως τις ερμηνευτικές διευκρινίσεις που περιέχονται στην εν λόγω απόφαση. Αν η εφαρμογή των ερμηνευτικών διευκρινίσεων του Δικαστηρίου συνεπάγεται τη διενέργεια ορισμένου είδους αξιολογήσεως, η οποία, συνήθως δεν πραγματοποιείται από το αιτούν δικαστήριο, το δικαστήριο αυτό οφείλει είτε να αφήσει ανεφάρμοστους τους εθνικούς δικονομικούς κανόνες που συναφώς περιορίζουν την αρμοδιότητά του είτε να ακυρώσει την απόφαση και να αναπέμψει την υπόθεση στο προσήκον δικαστικό, ή ακόμη και διοικητικό, στάδιο, στο οποίο δύναται να πραγματοποιηθεί πλήρως η εν λόγω αξιολόγηση.

Γ. Η αναθεώρηση (και το καθήκον να γίνει αναθεώρηση)

78. Περνώντας στην εξέταση των ζητημάτων που αφορούν τον δεύτερο γύρο της εθνικής δικαστικής διαδικασίας, σημειώνω ότι το τρίτο και το έκτο ερώτημα θέτουν το ζήτημα αν είναι συμβατό με την αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας το να μην θεωρείται πιθανός λόγος αναθεωρήσεως ο ισχυρισμός ότι απόφαση του Δικαστηρίου που εκδόθηκε στο πλαίσιο του πρώτου γύρου (κατόπιν αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως υποβληθείσας από το εφετείο) δεν ελήφθη δεόντως υπόψη σε εκείνον τον γύρο. Ειδικότερα, το τρίτο ερώτημα πρέπει να νοηθεί υπό την έννοια ότι το αιτούν δικαστήριο ερωτά αν τα κράτη μέλη έχουν, κατά το δίκαιο της Ένωσης, καθήκον να επιτρέπουν την αίτηση αναθεωρήσεως, ως έκτακτο ένδικο μέσο που προβλέπεται από την εθνική νομοθεσία, σε περιπτώσεις όπως αυτή της κύριας δίκης. Με το έκτο ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν η αρχή της ισοδυναμίας επιβάλλει να επιτρέπεται η αναθεώρηση όταν υποστηρίζεται ότι προδικαστική απόφαση του Δικαστηρίου δεν ελήφθη ορθώς υπόψη στην κύρια διαδικασία επί της ουσίας της υποθέσεως, αλλά, παράλληλα, προκύπτει ότι η εθνική νομοθεσία επιτρέπει την αναθεώρηση σε παρεμφερείς περιπτώσεις (νέας) αποφάσεως του Συνταγματικού Δικαστηρίου.

79. Επομένως, το ερώτημα που τίθεται στο Δικαστήριο είναι, ουσιαστικά, αν το δίκαιο της Ένωσης, και ιδίως η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, επιβάλλουν την «επανεξέταση» δικαστικής αποφάσεως με ισχύ δεδικασμένου, προκειμένου να ληφθεί υπόψη προγενέστερη απόφαση του Δικαστηρίου, η οποία (φέρεται ότι) δεν ελήφθη πλήρως υπόψη κατά την εκδίκαση της ουσίας της ένδικης διαφοράς.

80. Κατά την άποψή μου, η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι αρνητική.

33 Τούτο, ασφαλώς, αποκλείει την επέλευση «αρνητικής συγκρούσεως αρμοδιοτήτων», στην οποία κανένα δικαιοδοτικό όργανο ή δικαστήριο δεν θα αναλάμβανε τελικά την ευθύνη –βλ., σε παρόμοιο πνεύμα, προτάσεις μου στην υπόθεση Link Logistik N&N (C-384/17, EU:C:2018:494, σημεία 111 και 112).

1. Η έκταση του καθήκοντος επανεξετάσεως δικαστικών αποφάσεων με ισχύ δεδικασμένου

81. Όπως εκτέθηκε στο προηγούμενο τμήμα των παρουσών προτάσεων, τα εθνικά δικαστήρια έχουν υποχρέωση να εφαρμόζουν την απάντηση που δίνεται σε αίτηση προδικαστικής αποφάσεως που τα ίδια υπέβαλαν στο Δικαστήριο (η δεσμευτική ισχύς inter partes). Επιπλέον, οφείλουν επίσης να συμμορφώνονται με τη νομολογία του Δικαστηρίου επί ζητημάτων ερμηνείας ή κύρους διατάξεων του δικαίου της Ένωσης που ανακύπτουν ενώπιόν τους στο πλαίσιο υποθέσεως της οποίας έχουν επιληφθεί (τα δεσμευτικά αποτελέσματα erga omnes). Ο κοινός παρονομαστής αμφοτέρων των καταστάσεων αυτών είναι ότι οι αποφάσεις του Δικαστηρίου που πρέπει να ληφθούν υπόψη *υφίστανται* στο χρονικό σημείο στο οποίο το εθνικό δικαστήριο λαμβάνει την απόφασή του.

82. Αντιθέτως, κατά το δίκαιο της Ένωσης, κατ' αρχήν, δεν υπάρχει υποχρέωση *επανεξετάσεως* εθνικών δικαστικών αποφάσεων με ισχύ δεδικασμένου που εκδόθηκαν *πριν* από την έκδοση της προδικαστικής αποφάσεως του Δικαστηρίου, ακόμη και αν η επανεξέταση της εν λόγω υποθέσεως θα καθιστούσε δυνατή την άρση εγχώριας καταστάσεως ασύμβατης με το δίκαιο της Ένωσης.

83. Πράγματι, αποτελεί πάγια νομολογία ότι η αρχή της ασφάλειας δικαίου και η προέκτασή της, η αρχή του δεδικασμένου[34], είναι κεφαλαιώδους σημασίας τόσο στην έννομη τάξη της Ένωσης όσο και στις εθνικές έννομες τάξεις[35]. Λαμβανομένων υπόψη των αρχών αυτών, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το δίκαιο της Ένωσης δεν απαιτεί από δικαιοδοτικό όργανο να αναθεωρήσει απόφαση με ισχύ δεδικασμένου, προκειμένου να ληφθεί υπόψη η ερμηνεία σχετικής διατάξεως του δικαίου αυτού την οποία το Δικαστήριο προέκρινε μετά την έκδοση της αποφάσεως αυτής[36]. Ως εκ τούτου, εν γένει δεν υπάρχει υποχρέωση επανεξετάσεως δικαστικών αποφάσεων με ισχύ δεδικασμένου ασύμβατων με *μεταγενέστερη* απόφαση του Δικαστηρίου.

84. Είναι αληθές ότι το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει δύο εξαιρέσεις από την αρχή ότι δεν απαιτείται επανεξέταση αποφάσεων με ισχύ δεδικασμένου για να τηρηθεί το δίκαιο της Ένωσης.

85. Η πρώτη εξαίρεση, η οποία απορρέει από την απόφαση Kühne & Heitz, αφορά την επιβαλλόμενη στους *διοικητικούς* φορείς υποχρέωση να επανεξετάζουν τις απρόσβλητες διοικητικές αποφάσεις προκειμένου να ληφθεί υπόψη ερμηνεία που δόθηκε αργότερα από το Δικαστήριο, όταν συντρέχουν ορισμένες προϋποθέσεις[37]. Ωστόσο, η συγκεκριμένη εξαίρεση συνεπάγεται απλώς την υποχρέωση επανεξετάσεως απρόσβλητων *διοικητικών* και όχι δικαστικών αποφάσεων[38].

86. Η δεύτερη εξαίρεση αναγνωρίστηκε από το Δικαστήριο στην υπόθεση Lucchini, όπου κρίθηκε ότι το δίκαιο της Ένωσης απαγορεύει την εφαρμογή διατάξεως του εθνικού δικαίου η οποία σκοπεί στη θέσπιση της αρχής του δεδικασμένου, κατά το μέτρο που η εφαρμογή της διατάξεως αυτής εμποδίζει την ανάκτηση κρατικής ενισχύσεως χορηγηθείσας κατά παράβαση του δικαίου της Ένωσης[39]. Η λογική στην οποία στηρίχθηκε η συγκεκριμένη εξαίρεση ήταν ότι, εφόσον η εθνική απόφαση εκδόθηκε κατά παράβαση της κατανομής των αρμοδιοτήτων μεταξύ των κρατών μελών και της

34 Απόφαση της 1ης Ιουνίου 1999, Eco Swiss (C-126/97, EU:C:1999:269, σκέψη 46).

35 Για πρόσφατο παράδειγμα, βλ. απόφαση της 24ης Οκτωβρίου 2018, XC κ.λπ. (C-234/17, EU:C:2018:853, σκέψη 52). Βλ., επίσης, αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 38), της 16ης Μαρτίου 2006, Kapferer (C-234/04, EU:C:2006:178, σκέψη 20), της 10ης Ιουλίου 2014, Impresa Pizzarotti (C-213/13, EU:C:2014:2067, σκέψη 58), ή της 6ης Οκτωβρίου 2015, Târșia (C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψη 28).

36 Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 10ης Ιουλίου 2014, Impresa Pizzarotti (C-213/13, EU:C:2014:2067, σκέψη 60), και της 6ης Οκτωβρίου 2015, Târșia (C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψη 38).

37 Βλ. απόφαση της 13ης Ιανουαρίου 2004 (C-453/00, EU:C:2004:17, σκέψη 28).

38 Βλ. απόφαση της 16ης Μαρτίου 2006, Kapferer (C-234/04, EU:C:2006:178, σκέψη 23).

39 Απόφαση της 18ης Ιουλίου 2007 (C-119/05, EU:C:2007:434, σκέψη 63).

Ευρωπαϊκής Ένωσης, ουδέποτε μπορούσε να αποκτήσει ισχύ δεδικασμένου. Το Δικαστήριο υπογράμμισε, στη συνέχεια, τον εξαιρετικό χαρακτήρα της αποφάσεως Lucchini, επισημαίνοντας ότι η απόφαση αυτή εκδόθηκε στο πλαίσιο μιας εξόχως ειδικής καταστάσεως που αφορούσε την προαναφερθείσα κατανομή αρμοδιοτήτων [40].

87. Ουδεμία από τις εξαιρέσεις αυτές φαίνεται να αφορά άμεσα την υπό κρίση υπόθεση. Επομένως, κατ' αρχάς, η υπό κρίση υπόθεση εμπίπτει στον γενικό κανόνα: δεν υπάρχει γενική υποχρέωση επανεξετάσεως των δικαστικών αποφάσεων με ισχύ δεδικασμένου για να καταστούν αυτές συμβατές με μεταγενέστερη απόφαση του Δικαστηρίου [41].

88. Ωστόσο, μολονότι το δίκαιο της Ένωσης δεν επιβάλλει στα κράτη μέλη υποχρέωση θεσπίσεως νέων ενδίκων μέσων [42], αν το εθνικό δίκαιο παρέχει πράγματι αυτή τη δυνατότητα, η σχετική νομοθεσία θα πρέπει να συνάδει όχι μόνο με την αρχή της ισοδυναμίας αλλά και με την αρχή της αποτελεσματικότητας [43]. Συνεπώς, είναι αναγκαίο να εξεταστεί το προβλεπόμενο από το εθνικό δίκαιο ένδικο μέσο της αιτήσεως αναθεωρήσεως.

2. Η αίτηση αναθεωρήσεως κατά το εθνικό δίκαιο

89. Προκύπτει ότι, κατά το ουγγρικό δίκαιο, η αίτηση αναθεωρήσεως διέπεται από το άρθρο 260, παράγραφος 1, στοιχείο a, και παράγραφος 2, του κώδικα πολιτικής δικονομίας. Κατά την Ουγγρική Κυβέρνηση, οι κανόνες περί της αιτήσεως αναθεωρήσεως δεν έχουν εφαρμογή σε υποθέσεις όπως η προκείμενη, καθόσον το συγκεκριμένο ένδικο μέσο σκοπό έχει μόνο να λαμβάνονται υπόψη νέα *πραγματικά* και όχι *νομικά* στοιχεία. Αντιθέτως, η Hochtief Ουγγαρίας διατείνεται ότι η αίτηση αναθεωρήσεως μπορεί να χρησιμεύσει για την εφαρμογή προδικαστικής αποφάσεως που εκδόθηκε από το Δικαστήριο κατά την πορεία της κύριας διαδικασίας αλλά δεν ελήφθη υπόψη για δικονομικούς λόγους. Από την πλευρά της, η Επιτροπή θεωρεί ότι στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται να κρίνει αν το άρθρο 260, παράγραφος 1, του κώδικα πολιτικής δικονομίας επιτρέπει την αναθεώρηση όταν τα εθνικά δικαστήρια δεν έλαβαν ορθώς υπόψη προδικαστική απόφαση του Δικαστηρίου.

90. Συμμερίζομαι σε μεγάλη έκταση την άποψη της Επιτροπής. Στο αιτούν δικαστήριο, το οποίο είναι ο μόνος αυθεντικός ερμηνευτής της εθνικής νομοθεσίας, εναπόκειται να κρίνει αν, βάσει των κανόνων αυτών, είναι δυνατή η αναθεώρηση όταν προδικαστική απόφαση, που ήδη υφίστατο κατά τον χρόνο εκδόσεως της έχουσας ισχύ δεδικασμένου αποφάσεως επί της ουσίας της υποθέσεως, φέρεται ότι δεν ελήφθη δεόντως υπόψη.

91. Θα προσέθετα απλώς δύο παρατηρήσεις. Εξ όσων αντιλαμβάνομαι σχετικά με το τι αφορά εν γένει το (έκτακτο) ένδικο μέσο της αιτήσεως αναθεωρήσεως, η άσκησή του είθισται να περιορίζεται σε περιπτώσεις όπου, μετά την απόκτηση ισχύος δεδικασμένου από την εθνική απόφαση, προκύπτει ότι ορισμένα πραγματικά περιστατικά δεν ελήφθησαν ή δεν θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη από τον εθνικό δικαστή όταν αυτός εξέδωσε την εν λόγω απόφαση.

40 Απόφαση της 10ης Ιουλίου 2014, Impresa Pizzarotti (C-213/13, EU:C:2014:2067, σκέψη 61).

41 Τούτο, εξ όσων γνωρίζω, αποτελεί, πράγματι, κοινή γενική αρχή του δικαίου μεταξύ των κρατών μελών, δεδομένου ότι, στις εθνικές έννομες τάξεις που έχω υπόψη μου, η μεταγενέστερη μεταστροφή (είτε συνιστά διευκρίνιση είτε απομάκρυνση) της νομολογίας των ανωτέρων/ανωτάτων δικαστηρίων συνήθως δεν θεωρείται επαρκής λόγος για την επανεξέταση προγενέστερων αποφάσεων με ισχύ δεδικασμένου στις οποίες είχε εφαρμοστεί η προηγούμενη νομική άποψη.

42 Απόφαση της 24ης Οκτωβρίου 2018, XC κ.λπ. (C-234/17, EU:C:2018:853, σκέψη 51).

43 Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 10ης Ιουλίου 2014, Impresa Pizzarotti (C-213/13, EU:C:2014:2067, σκέψη 62), και της 6ης Οκτωβρίου 2015, Târşia (C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψη 30).

92. Θα ήταν κάπως περίεργο η λογική αυτή να εφαρμοστεί σε ερμηνευτική απόφαση του Δικαστηρίου η οποία υπήρχε και ήταν γνωστή κατά τον χρόνο εκδόσεως της προηγούμενης αποφάσεως επί της ουσίας. Πρώτον, η απόφαση αυτή δεν συνιστά νέο *πραγματικό περιστατικό*. Δεύτερον, ουδόλως αμφισβητείται ότι η συγκεκριμένη απόφαση υπήρχε και ήταν γνωστή κατά τον χρόνο εκδόσεως της αρχικής αποφάσεως επί της ουσίας, οπότε δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως κάτι *νέο* το οποίο απλώς παρουσιάστηκε στην πορεία.

93. Επομένως, εκ πρώτης όψεως και στο επίπεδο μιας γενικής ερμηνείας ως προς το τι αφορά συνήθως η αίτηση αναθεωρήσεως, δυσκολεύομαι να δω με ποιον τρόπο το έκτακτο αυτό ένδικο μέσο μπορεί να χρησιμοποιηθεί προκειμένου να θεραπευθούν φερόμενες πλημμέλειες κατά την εφαρμογή ερμηνευτικών *νομικών* διευκρινίσεων που σαφώς υπήρχαν και *ήσαν γνωστές* όταν εκδόθηκε η αρχική απόφαση.

3. Ισοδυναμεί με αιτήσεις ελέγχου συνταγματικότητας;

94. Πάντως, ένα επιπλέον επιχείρημα πρέπει να εξεταστεί στο πλαίσιο αυτό: η προβαλλόμενη *ισοδυναμία* του εν λόγω ενδίκου μέσου με τις αιτήσεις ελέγχου συνταγματικότητας. Κατά την Hochtief Ουγγαρίας, υπό τις περιστάσεις της υπό κρίση υποθέσεως, έπρεπε να επιτραπεί αναθεώρηση, για τον λόγο ότι δεν ελήφθη υπόψη η προδικαστική απόφαση του Δικαστηρίου, καθόσον η εθνική νομοθεσία προβλέπει τη δυνατότητα αναθεωρήσεως όταν το Alkotmánybíróság (Συνταγματικό Δικαστήριο) κηρύσσει μεταγενέστερα ως αντισυνταγματική διάταξη την οποία τακτικό δικαστήριο είχε εφαρμόσει στην έχουσα ισχύ δεδικασμένου απόφασή του. Συναφώς, το εθνικό δικαστήριο παραπέμπει, με το έκτο ερώτημά του, στην απόφαση του Δικαστηρίου επί της υποθέσεως Transportes Urbanos y Servicios Generales.

95. Ομολογουμένως, η υπόθεση Transportes Urbanos y Servicios Generales έχει ορισμένες ομοιότητες με την υπό κρίση υπόθεση. Στην απόφαση εκείνη, το Δικαστήριο έκρινε ότι αντίκειται στο δίκαιο της Ένωσης, και ιδίως στην αρχή της ισοδυναμίας, η εφαρμογή διατάξεως κατά την οποία η άσκηση αγωγών αποζημιώσεως κατά του Δημοσίου λόγω παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης διαπιστωθείσας με απόφαση του Δικαστηρίου, υπόκειται στην προϋπόθεση ότι ο ενδιαφερόμενος έχει εξαντλήσει προηγουμένως τα μέσα παροχής έννομης προστασίας κατά της βλαπτικής διοικητικής πράξεως, μολονότι η άσκηση τέτοιων αγωγών δεν εξαρτάται από την προϋπόθεση αυτή όταν με αυτές προβάλλεται παραβίαση του Συντάγματος διαπιστωθείσα από το Συνταγματικό Δικαστήριο[44]. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι το Δικαστήριο κατέληξε σε αυτό το συμπέρασμα αφότου παρατήρησε ότι η *μοναδική* διαφορά μεταξύ των δύο αυτών αγωγών συνίστατο στο γεγονός ότι οι παραβιάσεις του δικαίου στις οποίες αυτές στηρίζονται είχαν διαπιστωθεί, αντιστοίχως, από το Δικαστήριο και από το Συνταγματικό Δικαστήριο. Το Δικαστήριο έκρινε ότι από μόνο του το συγκεκριμένο γεγονός, *ελλείψει άλλης διαφοράς* μεταξύ των δύο αγωγών, δεν αρκούσε για τη θεμελίωση διακρίσεως μεταξύ τους υπό το πρίσμα της αρχής της ισοδυναμίας[45].

96. Προσφάτως, στην απόφαση XC κ.λπ., το Δικαστήριο επέμεινε στη σημασία της σαφούς ομοιότητας μεταξύ των επίμαχων ένδικων μέσων, από την άποψη του *αντικειμένου, της αιτίας, καθώς και των ουσιωδών στοιχείων τους*, προκειμένου να ενεργοποιηθεί η αρχή της ισοδυναμίας[46]. Το Δικαστήριο στη συνέχεια εξέτασε, υπό το πρίσμα των στοιχείων αυτών, αν ένδικο μέσο το οποίο καθιστά δυνατή την επανάληψη ποινικής διαδικασίας, η οποία είχε περατωθεί με την έκδοση αποφάσεως έχουσας ισχύ δεδικασμένου, επί τη βάσει μεταγενέστερης διαπιστώσεως παραβιάσεως της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου ή ενός εκ των πρωτοκόλλων της, αφενός, και ένδικο βοήθημα το οποίο αποσκοπεί στην προάσπιση των δικαιωμάτων που ιδιώτες αντλούν από το δίκαιο της Ένωσης, αφετέρου, μπορούν να θεωρηθούν παρόμοια μέσα ένδικης προστασίας.

44 Απόφαση της 26ης Ιανουαρίου 2010 (C-118/08, EU:C:2010:39, σκέψεις 46 και 48).

45 Απόφαση της 26ης Ιανουαρίου 2010, Transportes Urbanos y Servicios Generales (C-118/08, EU:C:2010:39, σκέψεις 43 και 44).

46 Απόφαση της 24ης Οκτωβρίου 2018, XC κ.λπ. (C-234/17, EU:C:2018:853, σκέψη 27).

97. Το Δικαστήριο συνήγαγε ότι οι διαφορές μεταξύ των δύο αυτών μέσων ένδικης προστασίας είναι τέτοιες ώστε αυτά να μην μπορούν να θεωρηθούν παρόμοια. Επισήμανε, ειδικότερα ότι το πρώτο ένδικο μέσο θεσπίστηκε, ουσιαστικά, προκειμένου να καταστεί δυνατή η επανεξέταση δικαστικών αποφάσεων που έχουν αποκτήσει ισχύ δεδικασμένου. Αντιθέτως, το συνταγματικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης διασφαλίζει σε κάθε πρόσωπο τη δυνατότητα να επιτύχει την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων που παρέχονται από την έννομη τάξη της Ένωσης, πριν ακόμη εκδοθεί απόφαση εθνικού δικαστηρίου που έχει αποκτήσει ισχύ δεδικασμένου[47].

98. Ομοίως με την υπόθεση XC κ.λπ., η τυχούσα επικλήσεως στην υπό κρίση υπόθεση εθνική διάταξη, η οποία επιτρέπει την επανεξέταση εθνικής αποφάσεως με ισχύ δεδικασμένου λόγω της εκδόσεως νέας αποφάσεως του Συνταγματικού Δικαστηρίου, είναι συνέπεια του μηχανισμού ελέγχου συνταγματικότητας, όπως αυτός καθορίζεται στο άρθρο 361, στοιχείο a, του κώδικα πολιτικής δικονομίας. Πράγματι, η διάταξη αυτή, η οποία θεσπίζει ένα έκτακτο ένδικο μέσο διά του οποίου επιτρέπεται να ληφθεί υπόψη απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου, μπορεί να χρησιμοποιηθεί μόνο σε σχέση με τη συγκεκριμένη απόφαση που, μετά την απόκτηση ισχύος δεδικασμένου, αποτέλεσε αντικείμενο της αιτήσεως ελέγχου συνταγματικότητας. Για να το θέσω διαφορετικά, σε περιπτώσεις όπου ο (in abstracto) συνταγματικός έλεγχος είναι δυνατός μόνο μετά μια απόφαση που έχει ισχύ δεδικασμένου, ο μοναδικός τρόπος για να έχει αντίκρισμα αυτός ο συνταγματικός έλεγχος και, ενδεχομένως, να αρθεί η αντισυνταγματικότητα στη συγκεκριμένη υπόθεση είναι η επανεξέτασή της.

99. Ο μηχανισμός και η λογική αυτής της υποχρεώσεως επανεξετάσεως μιας αποφάσεως διαφέρουν πολύ από τον μηχανισμό των προδικαστικών αποφάσεων, ο οποίος, εξ ορισμού, λειτουργεί ενόσω η εθνική διαδικασία εξακολουθεί να εκκρεμεί και πριν ακόμη μπορέσει να εκδοθεί οποιασδήποτε εθνική απόφαση έχουσα ισχύ δεδικασμένου. Επομένως, για να ληφθούν υπόψη οι παρασχεθείσες από το Δικαστήριο ερμηνευτικές διευκρινίσεις δεν χρειάζεται η επανεξέταση αποφάσεως με ισχύ δεδικασμένου.

100. Για τους λόγους αυτούς, όπως προσφάτως εξέθεσα λεπτομερέστερα στην υπόθεση Călin, η εκτέλεση και τα inter partes δεσμευτικά αποτελέσματα, αφενός, προδικαστικής αποφάσεως του Δικαστηρίου και, αφετέρου, αποφάσεως εθνικού συνταγματικού δικαστηρίου στο πλαίσιο της διενέργειας ελέγχου συνταγματικότητας (ή, συναφώς, αποφάσεως του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου επί υποθέσεως στην οποία, σε εθνικό επίπεδο, στηρίχθηκε η αιτίαση) διαφέρουν δομικά μεταξύ τους[48]. Το αντικείμενο, η αιτία και τα ουσιώδη στοιχεία τους, είναι, απλώς, διαφορετικά.

101. Δύναται να προστεθεί ότι η κατάσταση θα μπορούσε να είναι διαφορετική αν η εθνική νομοθεσία επέτρεπε τον *προκαταρκτικό* έλεγχο συνταγματικότητας κατόπιν προδικαστικής παραπομπής από εθνικό δικαστήριο στο Alkotmánybíróság (Συνταγματικό Δικαστήριο). Συναφώς, αν αντιλαμβάνομαι ορθώς το συγκεκριμένο επιχείρημα, η Ουγγρική Κυβέρνηση υποστήριξε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, ότι η αναθεώρηση θα ήταν δυνατή επίσης αν η απόφαση του Alkotmánybíróság (Συνταγματικού Δικαστηρίου) δεν είχε εκδοθεί *μετά* την με ισχύ δεδικασμένου απόφαση στην κύρια διαδικασία αλλά *πριν* από αυτήν, στο πλαίσιο της διαδικασίας επί της ουσίας της υποθέσεως[49].

47 Απόφαση της 24ης Οκτωβρίου 2018, XC κ.λπ. (C-234/17, EU:C:2018:853, σκέψεις 33, 46 και 47).

48 Βλ. προτάσεις μου στην υπόθεση Călin (C-676/17, EU:C:2019:94, σημεία 66 έως 79).

49 Πρέπει να επισημανθεί συναφώς ότι το άρθρο 260, παράγραφος 1, στοιχείο a, του κώδικα πολιτικής δικονομίας όντως αναφέρει όχι μόνο νέα πραγματικά περιστατικά αλλά και «οποιαδήποτε δικαστική απόφαση με ισχύ δεδικασμένου ή αμετάκλητη διοικητική απόφαση» ως προϋπόθεση για την υποβολή αιτήσεως αναθεωρήσεως. Το τι ακριβώς σημαίνει η κατ' αυτόν τον τρόπο διατύπωση της συγκεκριμένης φράσεως εναπόκειται και αυτό στην κρίση του εθνικού δικαστή.

102. Οφείλω να ομολογήσω ότι ως προς αυτό το σημείο είμαι κάπως μπερδεμένος. Αν ίσχυε κάτι τέτοιο, και όντως ορισμένα εθνικά συνταγματικά συστήματα (επίσης) προβλέπουν τον προκαταρκτικό έλεγχο συνταγματικότητας, ο οποίος, τυπικώς, ενεργοποιείται με προδικαστική παραπομπή από εθνικό (τακτικό) δικαστή, δυσκολεύομαι να δω με ποιον τρόπο οι κανόνες περί αναθεωρήσεως θα είχαν σημασία σε τέτοιες περιπτώσεις. Υποθέτω ότι, μετά την υποβολή τέτοιας αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως επί της συνταγματικότητας, ο τακτικός δικαστής θα αναμένει την απόφαση του συνταγματικού δικαστηρίου και ακολούθως, μετά την έκδοση της εν λόγω αποφάσεως, θα αποφανθεί επί της αρχικής διαφοράς εφαρμόζοντας την απόφαση του εθνικού συνταγματικού δικαστηρίου. Αν συμβαίνει αυτό, τότε μια τέτοια αίτηση προδικαστικής αποφάσεως επί της συνταγματικότητας θα μπορούσε πράγματι να είναι λειτουργικά ισοδύναμος με την αίτηση προδικαστικής αποφάσεως προς το Δικαστήριο. Πάντως, στην περίπτωση αυτή μικρή ανάγκη θα υπάρχει να προβλεφθούν ειδικοί κανόνες περί αναθεωρήσεως.

103. Εν πάση περιπτώσει, αν το αιτούν δικαστήριο κρίνει ότι (i) οι εθνικοί κανόνες περί αναθεωρήσεως όντως περιλαμβάνουν επίσης τις αποφάσεις του Alkotmánybíróság (Συνταγματικού Δικαστηρίου) που εκδόθηκαν στην πορεία της κύριας διαδικασίας, δηλαδή πριν από την έκδοση, από τακτικό δικαστήριο, αποφάσεως επί της ουσίας με ισχύ δεδικασμένου, και (ii) ότι, κατ' εφαρμογήν των κριτηρίων σχετικά με την αρχή της ισοδυναμίας που προαναφέρθηκαν στο παρόν τμήμα, ο έλεγχος αυτός είναι πράγματι ισοδύναμος με την εφαρμογή προγενέστερης αποφάσεως του Δικαστηρίου εκδοθείσας κατόπιν αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως, τότε η αρχή της ισοδυναμίας επιτάσσει να επιτρέπεται η αναθεώρηση επίσης στην τελευταία αυτή κατάσταση.

4. Άμεση ή έμμεση εφαρμογή της αποφάσεως Kühne & Heitz;

104. Το τελευταίο ζήτημα που πρέπει να εξεταστεί σχετικά με την αναθεώρηση αφορά την απόφαση Kühne & Heitz[50]. Στην απόφαση εκείνη παραπέμπουν συχνότατα τόσο το αιτούν δικαστήριο όσο και οι υποβαλόντες γραπτές και προφορικές παρατηρήσεις στο Δικαστήριο.

105. Η υπόθεση εκείνη καθιέρωσε την κατά το δίκαιο της Ένωσης υποχρέωση επανεξετάσεως των διοικητικών αποφάσεων που κατέστησαν απρόσβλητες, αν (i) το διοικητικό όργανο έχει κατά το εθνικό δίκαιο την εξουσία να εξετάσει εκ νέου την απόφαση αυτή· (ii) η επίμαχη διοικητική απόφαση κατέστη απρόσβλητη κατόπιν αποφάσεως εθνικού δικαστηρίου που αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό· (iii) η εν λόγω απόφαση του εθνικού δικαστηρίου, υπό το πρίσμα μεταγενέστερης αποφάσεως του Δικαστηρίου, στηρίχθηκε σε εσφαλμένη ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης η οποία έγινε δεκτή από το εθνικό δικαστήριο χωρίς αυτό να υποβάλει στο Δικαστήριο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως· και (iv) ο ενδιαφερόμενος απευθύνθηκε στο διοικητικό όργανο αμέσως μόλις έλαβε γνώση της εν λόγω αποφάσεως του Δικαστηρίου[51].

106. Ενώ η Hochtief Ουγγαρίας υποστηρίζει ότι η συγκεκριμένη νομολογία πρέπει να εφαρμοστεί *κατ' αναλογίαν* επίσης στις δικαστικές αποφάσεις με ισχύ δεδικασμένου, η Επιτροπή υποστήριξε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση ότι ίσως μπορεί να χωρήσει *άμεση* εφαρμογή της λογικής αυτής όσον αφορά τη (διοικητική) απόφαση της επιτροπής διαιτησίας. Στο παρόν υποτμήμα θα εξετάσω και τα δύο σενάρια αυτά.

107. Πρώτον, όσον αφορά την πιθανή κατ' αναλογίαν (ή κατ' επέκταση) εφαρμογή της αποφάσεως Kühne & Heitz στην υπό κρίση υπόθεση, οι προϋποθέσεις που το Δικαστήριο έθεσε με την απόφαση εκείνη σαφώς αφορούν ένα διαφορετικό και αρκετά ειδικό σενάριο, ήτοι την επανεξέταση απρόσβλητης *διοικητικής*, και όχι δικαστικής αποφάσεως, μετά την έκδοση *μεταγενέστερης* προδικαστικής αποφάσεως του Δικαστηρίου.

50 Απόφαση της 13ης Ιανουαρίου 2004 (C-453/00, EU:C:2004:17).

51 Βλ. απόφαση της 13ης Ιανουαρίου 2004, Kühne & Heitz (C-453/00, EU:C:2004:17, σκέψη 28).

108. Ακόμη και αν γίνει δεκτό ότι η ίδια λογική θα μπορούσε να εφαρμοστεί και σε *δικαστικές* αποφάσεις με ισχύ δεδικασμένου[52], αν μη τι άλλο η πρώτη και η τρίτη από τις προϋποθέσεις που το Δικαστήριο έθεσε με εκείνη την απόφαση θα εξακολουθούν να μην πληρούνται: κατά την εθνική νομοθεσία, η αίτηση αναθεωρήσεως ασφαλώς αποτελεί διαθέσιμο ένδικο μέσο, αλλά προκύπτει ότι δεν προορίζεται για περιπτώσεις όπως η επίμαχη εν προκειμένω· επιπλέον, η εκδοθείσα από το Δικαστήριο απόφαση δεν είναι μεταγενέστερη της δικαστικής αποφάσεως με ισχύ δεδικασμένου, αλλά εκδόθηκε *πριν* από αυτήν.

109. Εξάλλου, μολονότι ρητώς δεν ορίζεται ως μία εκ των προϋποθέσεων, η υποχρέωση επανεξετάσεως εθνικών διοικητικών αποφάσεων που εκτίθεται στην απόφαση Kühne & Heitz είχε πάντοτε τον χαρακτήρα έμμεσης κυρώσεως για τη μη συμμόρφωση του εθνικού δικαστή που ήλεγξε αυτή την απόφαση με την υποχρέωση υποβολής αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως. Αντιθέτως, στην υπό κρίση υπόθεση, το Fővárosi Ítélőtábla (γενικό δικαστήριο πρωτευούσης) υπέβαλε αίτηση προδικαστικής αποφάσεως.

110. Τέλος, και επικουρικώς, αν η απόφαση Kühne & Heitz αναγνωσθεί υπό το πρίσμα της πιο πρόσφατης προσεγγίσεως του Δικαστηρίου όσον αφορά την επανεξέταση δικαστικών αποφάσεων στην υπόθεση XC κ.λπ., τότε η πρώτη υπόθεση όντως θα πρέπει να παραμείνει η εξαίρεση που έχει εφαρμογή μόνο στις διοικητικές αρχές. Πράγματι, η κατεύθυνση που ακολουθήθηκε στην απόφαση XC κ.λπ. επιβεβαιώνει ότι, κατά τη στάθμιση μεταξύ, αφενός, της αποτελεσματικής εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης και, αφετέρου, του σεβασμού των αρχών της ασφάλειας δικαίου και του οριστικού χαρακτήρα των (δικαστικών) αποφάσεων, η ζυγαριά είναι σαφές ότι κλίνει προς τη μεριά των τελευταίων.

111. Ως εκ τούτου, φρονώ ότι ουδεμία ανάγκη παρίσταται για περαιτέρω διεύρυνση της αποφάσεως Kühne & Heitz (ή της κατ' αναλογίαν εφαρμογής της σε *δικαστικές* αποφάσεις με ισχύ δεδικασμένου).

112. Δεύτερον, όσον αφορά την πρόταση της Επιτροπής για *άμεση* εφαρμογή της αποφάσεως Kühne & Heitz στο πλαίσιο της παρούσας υποθέσεως μέσω επανεξετάσεως της απρόσβλητης *διοικητικής* αποφάσεως, δηλαδή της αποφάσεως της επιτροπής διαιτησίας[53], ούτε αυτή η επιχειρηματολογία με πείθει. Πέραν του γεγονότος ότι η εν λόγω απόφαση ουδόλως αποτελεί αντικείμενο της διαφοράς, και λαμβανομένης υπόψη της ελλείψεως πληροφοριακών στοιχείων όσον αφορά τους εθνικούς κανόνες περί επανεξετάσεως των διοικητικών αποφάσεων, προκύπτει ότι τα πραγματικά περιστατικά της υπό κρίση υποθέσεως είναι ουσιωδώς διαφορετικά από τα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως Kühne & Heitz.

113. Στην υπόθεση Kühne & Heitz, το ζήτημα της πιθανής υπάρξεως υποχρεώσεως να ληφθεί υπόψη απόφαση του Δικαστηρίου ανέκυψε σε χρονικό σημείο όπου τόσο η διοικητική όσο και η συνακόλουθη δικαστική διαδικασία είχαν περατωθεί. Κατά συνέπεια, όλες οι αποφάσεις που είχαν ληφθεί στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας είχαν αποκτήσει ισχύ δεδικασμένου ή είχαν καταστεί απρόσβλητες. Αντιθέτως, στην υπό κρίση υπόθεση, η προδικαστική απόφαση του Δικαστηρίου εκδόθηκε σε χρονικό σημείο όπου είχε περατωθεί μόνον η διοικητική διαδικασία και, συνεπώς, η διοικητική απόφαση είχε καταστεί απρόσβλητη. Η δικαστική όμως διαδικασία εξακολουθούσε να είναι εκκρεμής. Για τον λόγο

52 Πράγμα το οποίο θα αποτελούσε ήδη ένα μεγάλο λογικό άλμα: όπως προαναφέρθηκε (σημεία 82 έως 87 των παρουσών προτάσεων), σε αντίθεση με την πιθανή (εσφαλμένη) εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης σε διοικητικό επίπεδο, η προσέγγιση του Δικαστηρίου ήταν πάντοτε πολύ πιο επιφυλακτική όσον αφορά την στάθμιση μεταξύ της ασφάλειας δικαίου (και του δεδικασμένου) και της απαιτήσεως αποτελεσματικής εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης από τις δικαστικές αποφάσεις, κλίνοντας κατά πολύ υπέρ της πρώτης.

53 Πρέπει να σημειωθεί ότι η επιτροπή διαιτησίας διενεργεί τον διοικητικό έλεγχο και, ως εκ τούτου, ασκεί οιονεί δικαστική εξουσία. Κατά συνέπεια, είναι ασαφές αν μπορεί να χαρακτηρισθεί ως *διοικητικό* όργανο κατά την έννοια της αποφάσεως Kühne & Heitz. Ωστόσο, αν το διοικητικό όργανο είναι η αναθέτουσα αρχή, η οποία πράγματι κίνησε τη διαδικασία διαγωνισμού, θα μπορούσε να λεχθεί ότι ισχύει η ίδια λογική απλώς σε ένα χαμηλότερο επίπεδο.

αυτόν, αλλά λαμβανομένων υπόψη επίσης των πραγματικών περιστατικών της υποθέσεως εκείνης, όπως επιβεβαιώθηκαν από τις λεπτομερέστατες προϋποθέσεις που το Δικαστήριο έθεσε με την απόφαση Kühne & Heitz προκειμένου να δικαιολογήσει το καθήκον επανεξετάσεως της διοικητικής αποφάσεως, προκύπτει ότι οι προϋποθέσεις αυτές δεν πληρούνται.

5. Ενδιάμεσο συμπέρασμα

114. Λαμβανομένων υπόψη των εκτιμήσεων αυτών, συνάγω ότι η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας δεν απαιτεί να επιτρέπεται η αναθεώρηση, ως έκτακτο ένδικο μέσο, υπό περιστάσεις όπως αυτές της παρούσας υποθέσεως, προκειμένου να εφαρμοστεί προδικαστική απόφαση του Δικαστηρίου η οποία εκδόθηκε κατά την κύρια διαδικασία, αλλά η οποία φέρεται ότι δεν ελήφθη πλήρως υπόψη στο πλαίσιο της εν λόγω διαδικασίας επί της ουσίας της υποθέσεως. Ωστόσο, αν από την εθνική έννομη τάξη προβλέπεται ένδικο μέσο το οποίο παρέχει τη δυνατότητα ή ακόμη και επιβάλλει την υποχρέωση επανεξετάσεως αποφάσεων με ισχύ δεδικασμένου σε παρόμοιες περιπτώσεις σε εθνικό επίπεδο, η αρχή της ισοδυναμίας επιτάσσει την ύπαρξη της δυνατότητας αυτής επίσης για παραβάσεις που αφορούν προδικαστικές αποφάσεις του Δικαστηρίου που εκδόθηκαν προηγουμένως στην ίδια υπόθεση.

Δ. Ευθύνη του κράτους μέλους

115. Τέλος, με το πρώτο, το δεύτερο, το όγδοο και το δέκατο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί ερμηνευτικές διευκρινίσεις επί διαφόρων ζητημάτων που αφορούν τον τρίτο γύρο της εθνικής δικαστικής διαδικασίας, σχετικά με την ενδεχόμενη ευθύνη του κράτους μέλους.

116. Με το πρώτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ερωτά σχετικά με τις γενικές πτυχές της ευθύνης των κρατών μελών λόγω αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων: πρέπει η ευθύνη του κράτους μέλους να στοιχειοθετείται μόνον βάσει του δικαίου της Ένωσης ή επίσης βάσει της εθνικής νομοθεσίας, ιδίως όσον αφορά την εκτίμηση της συνδρομής των προϋποθέσεων καταλογισμού της ευθύνης; Με το δεύτερο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν, στην περίπτωση αποφάσεως εθνικού δικαστηρίου ασύμβατης με το δίκαιο της Ένωσης, θεμελιώνεται ευθύνη του κράτους μέλους παρά το γεγονός ότι η εν λόγω απόφαση απέκτησε ισχύ δεδικασμένου.

117. Οι απαντήσεις στα δύο αυτά ερωτήματα μπορούν να συναχθούν με σχετική ευκολία από τη νομολογία.

118. Αποτελεί πάγια νομολογία ότι ιδιώτες που επικαλούνται το δίκαιο της Ένωσης πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να ζητούν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων την αποκατάσταση της ζημίας που προκάλεσε η προσβολή των δικαιωμάτων αυτών με απόφαση δικαστηρίου κρίνοντος σε τελευταίο βαθμό [54].

119. Όσον αφορά τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι οι προϋποθέσεις αυτές είναι τρεις: ο παραβιασθείς κανόνας δικαίου πρέπει να αποσκοπεί στην παροχή δικαιωμάτων σε ιδιώτες· η παράβαση πρέπει να είναι κατάφωρη· και πρέπει να υφίσταται άμεση αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της παραβάσεως της υποχρεώσεως που υπέχει το κράτος και της ζημίας που υπέστησαν οι ζημιωθέντες [55].

54 Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 36)· της 13ης Ιουνίου 2006, Traghetti del Mediterraneo (C-173/03, EU:C:2006:391, σκέψη 31), και της 28ης Ιουλίου 2016, Tomášová (C-168/15, EU:C:2016:602, σκέψη 20).

55 Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 51)· της 13ης Ιουνίου 2006, Traghetti del Mediterraneo (C-173/03, EU:C:2006:391, σκέψεις 42 και 45), και της 28ης Ιουλίου 2016, Tomášová (C-168/15, EU:C:2016:602, σκέψεις 22 και 23).

120. Η συνδρομή των προϋποθέσεων αυτών είναι αναγκαία και επαρκής για να θεμελιωθεί, από την άποψη του δικαίου της Ένωσης, δικαίωμα ιδιωτών προς αποκατάσταση της ζημίας. Πάντως, τα κράτη μέλη μπορούν να προβλέπουν *λιγότερο αυστηρές προϋποθέσεις* για τη στοιχειοθέτηση κρατικής ευθύνης. Με την επιφύλαξη της υπάρξεως δικαιώματος αποζημιώσεως το οποίο στηρίζεται απευθείας στο δίκαιο της Ένωσης όταν πληρούνται οι προαναφερθείσες προϋποθέσεις, ακριβώς βάσει των περί ευθύνης κανόνων του εθνικού δικαίου το κράτος οφείλει να αποκαταστήσει τις συνέπειες της προκληθείσας ζημίας, αρκεί οι προϋποθέσεις που η εθνική νομοθεσία προβλέπει για την αποκατάσταση της ζημίας να μην είναι λιγότερο ευνοϊκές από εκείνες που αφορούν παρόμοιες απαιτήσεις στηριζόμενες στο εσωτερικό δίκαιο και να είναι τέτοιες ώστε να καθιστούν πρακτικά αδύνατη ή εξαιρετικά δυσχερή την αποζημίωση [56].

121. Επιπλέον, από τη νομολογία καθίσταται εξίσου σαφές ότι η αρχή του δεδικασμένου δεν αποκλείει την αναγνώριση της αρχής της κρατικής ευθύνης λόγω αποφάσεως δικαιοδοτικού οργάνου κρίνοντος σε τελευταίο βαθμό [57].

122. Επομένως, η απάντηση που πρέπει να δοθεί στο πρώτο ερώτημα είναι ότι η ευθύνη των κρατών μελών καθορίζεται αποκλειστικά βάσει των προϋποθέσεων που θέτει το δίκαιο της Ένωσης, μολονότι η εθνική νομοθεσία μπορεί να θέτει λιγότερο αυστηρές προϋποθέσεις. Όσον αφορά το δεύτερο ερώτημα, η αρχή του δεδικασμένου δεν αποκλείει την αναγνώριση της αρχής της κρατικής ευθύνης λόγω αποφάσεως δικαιοδοτικού οργάνου κρίνοντος σε τελευταίο βαθμό.

123. Με το δέκατο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ερωτά αν, βάσει των αρχών περί κρατικής ευθύνης στο δίκαιο της Ένωσης, μπορεί να ζητηθεί αποζημίωση (υπό τη μορφή αποδόσεως των καταβληθέντων δικαστικών εξόδων) για τη ζημία που προκλήθηκε από το γεγονός ότι το δικαστήριο που αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό απέρριψε το αίτημα επανεξετάσεως της υποθέσεως. Με άλλα λόγια, υπάρχει κάποιος περιορισμός ως προς το *είδος* της αποζημιώσεως που μπορεί να αξιωθεί για τη φερόμενη παραβίαση του δικαίου της Ένωσης ενώπιον δικαστηρίου το οποίο αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό;

124. Η αβεβαιότητα ως προς την ακριβή προέλευση των περιορισμών τους οποίους υπαινίσσεται το δέκατο ερώτημα διασκεδάστηκε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, όπου τόσο η Hochtief Ουγγαρίας όσο και η Ουγγρική Κυβέρνηση επιβεβαίωσαν ότι οι περιορισμοί αυτοί απορρέουν από την εθνική νομολογία.

125. Μετά την αποσαφήνιση της προελεύσεως των περιορισμών ως προς το είδος της δυνάμενης να ληφθεί αποζημιώσεως, φρονώ ότι είναι αρκετά σαφές ότι τέτοιου είδους περιορισμοί δεν συνάδουν με το δίκαιο της Ένωσης. Πράγματι, ο περιορισμός της αποζημιώσεως που δύναται να απαιτηθεί δεν είναι δυνατός. Κατά το Δικαστήριο, οι κανόνες σχετικά με την αξιολόγηση ζημίας προκληθείσας από παραβίαση του δικαίου της Ένωσης καθορίζονται από το εθνικό δίκαιο κάθε κράτους μέλους, εξυπακουομένου ότι οι εθνικές ρυθμίσεις με τις οποίες θεσπίζονται οι κανόνες αυτοί πρέπει να τηρούν τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας [58]. Επομένως, στον βαθμό που πληρούνται οι προβλεπόμενες από το δίκαιο της Ένωσης τρεις προϋποθέσεις για την ευθύνη των κρατών μελών, *όλες οι ενδεχόμενες ζημίες*, συμπεριλαμβανομένων των δικαστικών εξόδων, πρέπει να μπορούν να αποτελέσουν το αντικείμενο αποζημιώσεως.

56 Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψεις 57 και 58), της 13ης Ιουνίου 2006, Traghetti del Mediterraneo (C-173/03, EU:C:2006:391, σκέψεις 44 και 45), και της 28ης Ιουλίου 2016, Tomášová (C-168/15, EU:C:2016:60, σκέψη 38).

57 Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 40), της 28ης Φεβρουαρίου 2018, ZPT (C-518/16, EU:C:2018:126, σκέψη 22), και της 24ης Οκτωβρίου 2018, XC κ.λπ. (C-234/17, EU:C:2018:853, σκέψη 58).

58 Βλ., για παράδειγμα, απόφαση της 28ης Ιουλίου 2016, Tomášová (C-168/15, EU:C:2016:602, σκέψεις 38 και 39).

126. Τούτου λεχθέντος, μολονότι το είδος της ζητούμενης αποζημιώσεως δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη «συνολική εξαίρεση» συγκεκριμένης κατηγορίας αποζημιώσεως αυτής καθεαυτήν, εντούτοις το ακριβές είδος της αποζημιώσεως που αξιώνει ο θιγόμενος είναι, ασφαλώς, κρίσιμο σε ένα διαφορετικό επίπεδο, ήτοι για την εξακρίβωση της υπάρξεως άμεσης αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της ζημίας και της προσαπτόμενης «κατάφωρης παραβιάσεως» του δικαίου της Ένωσης.

127. Με το όγδοο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν, υπό τις περιστάσεις της υπό κρίση υποθέσεως, η άρνηση δικαστηρίου κρίνοντος σε τελευταίο βαθμό (του εναγομένου) να υποβάλει αίτηση προδικαστικής αποφάσεως, κατόπιν αιτήματος ενός εκ των διαδίκων, ως προς το αν αίτηση αναθεωρήσεως έπρεπε να γίνει δεκτή, συνιστά «κατάφωρη παραβίαση του δικαίου της Ένωσης», η οποία θεμελιώνει ευθύνη του κράτους μέλους. Με το δεύτερο σκέλος του εν λόγω ερωτήματος, το αιτούν δικαστήριο ερωτά περαιτέρω σε ποιον βαθμό οφείλει ο εθνικός δικαστής να αιτιολογήσει την απόφασή του περί μη υποβολής προδικαστικού ερωτήματος, υπό το πρίσμα της αποφάσεως Cilfit κ.λπ.[59].

128. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι κάπως πιο περίπλοκη.

129. Επιβάλλεται να υπομνησθεί εκ προοιμίου ότι δεν εναπόκειται στο Δικαστήριο να αποφανθεί επί της πιθανής ευθύνης κράτους μέλους σε συγκεκριμένη υπόθεση. Ωστόσο, το Δικαστήριο δύναται να παράσχει ερμηνευτικές διευκρινίσεις όσον αφορά την εφαρμογή των κριτηρίων καταλογισμού της ευθύνης, και ειδικά του κριτηρίου περί «κατάφωρης παραβιάσεως» του δικαίου της Ένωσης.

130. Επιπλέον, είναι επίσης χρήσιμο να υπενθυμιστεί ότι η απόφαση υποβολής αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως στο Δικαστήριο αποτελεί αποκλειστικό προνόμιο και ευθύνη του εθνικού δικαστή. Οι διάδικοι της κύριας δίκης μπορούν, ασφαλώς, να εκθέσουν τις προτάσεις τους συναφώς, αλλά δεν νομιμοποιούνται να υποβάλουν αίτηση προδικαστικής αποφάσεως στο Δικαστήριο[60].

131. Κατόπιν αυτών των προκαταρκτικών παρατηρήσεων, και πάλι ανεξάρτητα από διάφορες δηλώσεις επί των πραγματικών περιστατικών τις οποίες το αιτούν δικαστήριο περιέλαβε στο ερώτημά του, ο σχολιασμός των οποίων δεν εμπίπτει στις αρμοδιότητες του Δικαστηρίου, το ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου αναφέρει δύο πρόσθετες μεταβλητές: το «κριτήριο της αποφάσεως Köbler» περί «κατάφωρης παραβιάσεως» και το «κριτήριο της αποφάσεως Cilfit» σχετικά με την απαλλαγή του κρίνοντος σε τελευταίο βαθμό δικαστηρίου από την υποχρέωση να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα δυνάμει του άρθρου 267, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ.

132. Το «κριτήριο της αποφάσεως Köbler» προσαρμόζει την προϋπόθεση «κατάφωρης παραβιάσεως» στην πιθανή εσφαλμένη εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης από δικαστήριο. Κατά το Δικαστήριο, για να προσδιοριστεί αν συντρέχει κατάφωρη παραβίαση του δικαίου της Ένωσης πρέπει να ληφθούν υπόψη όλα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την κατάσταση που έχει υποβληθεί στην κρίση του εθνικού δικαστηρίου. Μεταξύ των στοιχείων που δύνανται συναφώς να ληφθούν υπόψη καταλέγονται, ιδίως, ο βαθμός σαφήνειας και ακρίβειας του παραβιασθέντος κανόνα, το εύρος της εξουσίας εκτιμήσεως που αφήνει ο κανόνας αυτός στις εθνικές αρχές, ο ηθελημένος ή ακούσιος χαρακτήρας της διαπραχθείσας παραβιάσεως ή της προκληθείσας ζημίας, το συγγνωστό ή ασύγγνωστο ενδεχομένης πλάνης περί το δίκαιο, το αν η στάση θεσμικού οργάνου της Ένωσης ενδέχεται να συνετέλεσε στη λήψη ή στη διατήρηση σε ισχύ αντιθέτων προς το δίκαιο της Ένωσης εθνικών μέτρων ή πρακτικών και η εκ

59 Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 1982 (283/81, EU:C:1982:335).

60 Βλ., για παράδειγμα, απόφαση της 22ας Ιουνίου 2010, Melki και Abdeli (C-188/10 και C-189/10, EU:C:2010:363, σκέψη 63), και διάταξη της 16ης Ιουλίου 2015, Striani κ.λπ. (C-299/15, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2015:519, σκέψη 33).

μέρους του οικείου δικαστηρίου παράλειψη εκπληρώσεως της υποχρεώσεώς του περί προδικαστικής παραπομπής δυνάμει του άρθρου 267, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ. Εν πάση περιπτώσει, παραβίαση του δικαίου της Ένωσης χαρακτηρίζεται ως κατάφωρη όταν προδήλως αντιβαίνει στη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου [61].

133. Το «κριτήριο της αποφάσεως Cilfit» επικεντρώνεται ειδικά στα δικαστήρια που αποφαίνονται σε τελευταίο βαθμό και στην ενδεχόμενη παράβαση, εκ μέρους τους, της υποχρεώσεως προδικαστικής παραπομπής. Κατά το Δικαστήριο, σύμφωνα με το άρθρο 267, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ, δικαστήριο του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου οφείλει, όταν ανακύπτει ενώπιόν του ζήτημα δικαίου της Ένωσης, να εκπληρώσει την υποχρέωσή του προδικαστικής παραπομπής, εκτός αν διαπιστώσει ότι το ανακύψαν ζήτημα δεν ασκεί επιρροή ή ότι η επίμαχη διάταξη του δικαίου της Ένωσης έχει ήδη ερμηνευθεί από το Δικαστήριο ή ότι η ορθή εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης είναι τόσο προφανής ώστε να μην υφίσταται περιθώριο εύλογης αμφιβολίας. Η ύπαρξη της δυνατότητας αυτής πρέπει να αξιολογείται υπό το πρίσμα των ειδικών χαρακτηριστικών του δικαίου της Ένωσης, των ιδιαίτερων δυσχερειών που παρουσιάζει η ερμηνεία του και του κινδύνου αποκλίσεων στη νομολογία στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής Ένωσης [62]. Κατά συνέπεια, κάθε διάταξη του δικαίου της Ένωσης, συμπεριλαμβανομένης της νομολογίας του Δικαστηρίου στον σχετικό τομέα, πρέπει να τοποθετείται στο πλαίσιό της και να ερμηνεύεται υπό το φως του συνόλου των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης, των σκοπών του, καθώς και του σταδίου της εξελίξεώς του στο χρονικό σημείο στο οποίο πρέπει να εφαρμοστεί η οικεία διάταξη [63].

134. Πολλά θα μπορούσαν να γραφούν σχετικά με την ανάγκη (i) της εκ νέου ερμηνείας της αποφάσεως Cilfit προκειμένου αυτή να ασκεί πάλι επιρροή (αν, στην πραγματικότητα, ασκούσε ποτέ επιρροή [64])· (ii) της σαφήνειας ως προς την ακριβή σχέση μεταξύ των προϋποθέσεων που τίθενται με την απόφαση Köbler και των προϋποθέσεων που τίθενται με την απόφαση Cilfit και ως προς την ιδεατή ενσωμάτωσή τους σε ένα συνεκτικό όλον [65]· (iii) ενώ θα ενσωματώνεται και θα λαμβάνεται υπόψη το κριτήριο που πρέπει να εφαρμόζεται σε πιθανές παραλείψεις των δικαστηρίων που αποφαίνονται σε τελευταίο βαθμό, αν τούτο επιδιωχθεί μέσω της διαδικασίας επί παραβάσει κινηθείσας δυνάμει του άρθρου 258 ΣΛΕΕ [66].

135. Η παρούσα υπόθεση, ωστόσο, δεν είναι η κατάλληλη υπόθεση για τέτοιες προσπάθειες. Για τους σκοπούς του αιτούντος δικαστηρίου στην υπό κρίση υπόθεση, αρκεί να υπομνησθεί ότι το πρότυπο βάσει του οποίου θα πρέπει να εκτιμώνται οποιαδήποτε ενδεχόμενα ζητήματα *κρατικής ευθύνης* είναι αυτό των κριτηρίων της αποφάσεως Köbler, όπως αυτά εκτίθενται στο σημείο 132 των παρουσών προτάσεων. Προς τούτο, με κατάφωρη παραβίαση του δικαίου της Ένωσης δεν ισοδυναμεί το κριτήριο της αποφάσεως Cilfit, αλλά απλώς και μόνον η «πρόδηλη αντίθεση προς τη σχετική

61 Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψεις 54 έως 56), και της 28ης Ιουλίου 2016, Tomášová (C-168/15, EU:C:2016:602, σκέψεις 25 και 26).

62 Βλ. αποφάσεις της 6ης Οκτωβρίου 1982, Cilfit κ.λπ. (283/81, EU:C:1982:335, σκέψη 21), της 18ης Οκτωβρίου 2011, Boxus κ.λπ. (C-128/09 έως C-131/09, C-134/09 και C-135/09, EU:C:2011:667, σκέψη 31), και της 28ης Ιουλίου 2016, Association France Nature Environnement (C-379/15, EU:C:2016:603, σκέψη 50).

63 Βλ., για παράδειγμα, απόφαση της 28ης Ιουλίου 2016, Association France Nature Environnement (C-379/15, EU:C:2016:603, σκέψη 49).

64 Συναφώς, δεν μπορώ παρά να παραπέμψω στα σοφά λόγια του γενικού εισαγγελέα F. G. Jacobs ήδη από το 1997 στην υπόθεση Wiener SI (C-338/95, EU:C:1997:352). Βλ., επίσης, προτάσεις του γενικού εισαγγελέα D. Ruiz-Jarabo Colomer στην υπόθεση Gaston Schul Douane-expediteur (C-461/03, EU:C:2005:415, σημεία 44 επ.).

65 Λαμβανομένης υπόψη ιδίως της πιο πρόσφατης νομολογίας, η οποία προκύπτει ότι υιοθετεί μια πιο «φιλελεύθερη» προσέγγιση ως προς την υποχρέωση προδικαστικής παραπομπής –βλ., ιδίως, απόφαση της 9ης Σεπτεμβρίου 2015, Ferreira da Silva e Brito κ.λπ. (C-160/14, EU:C:2015:565, σκέψεις 41 και 42).

66 Βλ., προσφάτως, απόφαση της 4ης Οκτωβρίου 2018, Επιτροπή κατά Γαλλίας (προκαταβολή φόρου) (C-416/17, EU:C:2018:811, σκέψεις 111 έως 113).

νομολογία του Δικαστηρίου»[67]. Το ζήτημα αν η εκ μέρους του συγκεκριμένου εθνικού δικαστηρίου παράλειψη όντως υπήρξε τόσο πρόδηλη ώστε να ισοδυναμεί με κατάφωρη παραγνώριση της νομολογίας του Δικαστηρίου, με την επιλογή είτε να μην εξετάσει καθόλου το δίκαιο της Ένωσης είτε να το ερμηνεύσει κατά τρόπο καταφανώς μη αποδεκτό, εναπόκειται και πάλι στο αιτούν δικαστήριο.

V. Πρόταση

136. Υπό το πρίσμα των ανωτέρω εκτιμήσεων, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα ερωτήματα του Székesfehérvári Törvényszék (δικαστηρίου Székesfehérvár, Ουγγαρία) ως εξής:

– Το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ και το άρθρο 267 ΣΛΕΕ απαιτούν από το εθνικό δικαστήριο, κατά την εκτέλεση της αποφάσεως που είχε προηγουμένως ζητηθεί από το Δικαστήριο, να εφαρμόσει πλήρως τις ερμηνευτικές διευκρινίσεις που περιέχονται στην εν λόγω απόφαση. Αν η εφαρμογή των ερμηνευτικών διευκρινίσεων του Δικαστηρίου συνεπάγεται τη διενέργεια ορισμένου είδους αξιολογήσεως, η οποία, συνήθως δεν πραγματοποιείται στο επίπεδο του αιτούντος δικαστηρίου, το δικαστήριο αυτό οφείλει είτε να αφήσει ανεφάρμοστους τους εθνικούς δικονομικούς κανόνες που συναφώς περιορίζουν την αρμοδιότητά του είτε να ακυρώσει την απόφαση και να αναπέμψει την υπόθεση στο προσήκον δικαστικό, ή ακόμη και διοικητικό, στάδιο.

– Η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας δεν απαιτεί να επιτρέπεται η αναθεώρηση, ως έκτακτο ένδικο μέσο, υπό περιστάσεις όπως αυτές της παρούσας υποθέσεως, προκειμένου να εφαρμοστεί προδικαστική απόφαση του Δικαστηρίου η οποία εκδόθηκε κατά την κύρια διαδικασία, αλλά η οποία φέρεται ότι δεν ελήφθη πλήρως υπόψη στο πλαίσιο της εν λόγω διαδικασίας επί της ουσίας της υποθέσεως. Ωστόσο, αν από την εθνική έννομη τάξη προβλέπεται ένδικο μέσο το οποίο παρέχει τη δυνατότητα ή ακόμη και επιβάλλει την υποχρέωση επανεξετάσεως αποφάσεων με ισχύ δεδικασμένου σε παρόμοιες περιπτώσεις σε εθνικό επίπεδο, η αρχή της ισοδυναμίας επιτάσσει την ύπαρξη της δυνατότητας αυτής επίσης για παραβάσεις που αφορούν προδικαστικές αποφάσεις του Δικαστηρίου που εκδόθηκαν προηγουμένως στην ίδια υπόθεση.

– Οι κανόνες και οι αρχές του δικαίου της Ένωσης σχετικά με την ευθύνη των κρατών μελών πρέπει να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι:

  – ο καθορισμός της ευθύνης λόγω παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης εκ μέρους εθνικού δικαστηρίου (που αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό) πρέπει να βασίζεται στα προβλεπόμενα από το δίκαιο της Ένωσης κριτήρια·

  – η ισχύς του δεδικασμένου την οποία αποκτά απόφαση κρίνοντος σε τελευταίο βαθμό δικαστηρίου, με την οποία παραβιάζεται το δίκαιο της Ένωσης, δεν αποκλείει την αναγνώριση κρατικής ευθύνης για την παραβίαση αυτή·

  – η εθνική νομοθεσία δεν αποκλείει τη δυνατότητα αναζητήσεως συγκεκριμένου είδους αποζημιώσεως, αν αποδεικνύεται ότι οι προκληθείσες ζημίες αποτελούν άμεσες συνέπειες της κατάφωρης παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης·

67 Αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 56), της 12ης Δεκεμβρίου 2006, Test Claimants in the FII Group Litigation (C-446/04, EU:C:2006:774, σκέψη 214), της 25ης Νοεμβρίου 2010, Fuß (C-429/09, EU:C:2010:717, σκέψη 52), και της 28ης Ιουλίου 2016, Tomášová (C-168/15, EU:C:2016:602, σκέψη 26).

– η παραβίαση του δικαίου της Ένωσης από δικαστήριο το οποίο αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό και αρνήθηκε να υποβάλει αίτηση προδικαστικής αποφάσεως κατά παράβαση του άρθρου 267, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ, είναι κατάφωρη όταν διαπράχθηκε σε πρόδηλη αντίθεση με τη νομολογία του Δικαστηρίου επί του ζητήματος που εκκρεμεί ενώπιον του δικαστηρίου αυτού.